

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

**ЛАТИНІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКІВ
ІНШОМОВНИХ СЛІВ)**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-213
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
заочної форми здобуття освіти
Витязь Уляни Василівни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Тимошик Г. В.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ З ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	8
1.1. Шляхи появи чужомовних слів в українському мовному вимірі.....	8
1.2. Історичне підґрунтя українсько-латинських мовних контактів	11
1.3. Етапи засвоєння латинізмів у системі української мови, словотвірні та лексичні особливості	14
Висновки до І розділу	20
РОЗДІЛ II ТИПОЛОГІЯ СЛІВ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	22
2.1. Типи лексичних запозичень у мовознавстві.....	22
2.2. Прямі запозичення з латинської мови	26
2.3. Непрямі запозичення з латинської мови	31
2.4. Слова запозичені з латинської мови з непрозорою етимологією.....	35
Висновки до II розділу	39
РОЗДІЛ III СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ У КОНСТЕКСТІ ОПАНУВАННЯ ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ. ОМОНІМІЗАЦІЯ ЛАТИНІЗМІВ	41
3.1. Структурно та лексико-семантичні особливості типів омонімізації латинської мови в українському словниковому складі	41
3.2. Гетерогенні омоніми латинського походження	45
3.3. Гомогенні омоніми латинського походження.....	47
3.4. Вплив латинських слів на словниковий склад української мови у різні історичні періоди	49
Висновки до III розділу	51
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	56

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Скорочення ремарок

біол. – біологічне;
муз. – музичне;
мед. – медичне;
перен. – переносне;
пр. – пряме;
юрид. – юридичне;
матем. – математичне;
напр. - наприклад

Скорочення назв мов

англ. – англійська;
болг. – болгарська;
гр. – грецька;
ісп. – іспанська;
іт. – італійська;
лат. – латинська;
нім. – німецька;
пол. – польська;
псл. – праслов'янська;
рос. – російська;
рум. – румунська;
франц. – французька

ВСТУП

Словниковий склад сучасної української мови формувався протягом багатьох століть. Безпосередньо на його розвиток впливали політичні, культурні, соціально-економічні зв'язки з іншими сусідніми державами. Процес запозичення належить до процесів, які активно використовуються в українській мові. Людське існування неможливе без спілкування. Відомо, що ще з давніх часів носії різних країн спілкуються між собою, обмінюються культурним досвідом, налагоджують торгівельні зв'язки, підписують договори, унаслідок чого виникають запозичення. Слова, які проникали на територію України, швидко пристосовувались до мовних законів української мови, тобто іншомовні слова засвоювались графічно, фонетично та граматично. Слова могли запозичуватись усно та письмово. Зазнавало певних фонетичних змін запозичення, яке прийшло у мову в усній формі. У сучасній українській літературній мові важливим аспектом досліджень багатьох науковців стало пристосування та виокремлення чужорідного слова в мовній системі.

Лексична система на морфологічному, синтаксичному, фонетичному та словотвірному рівні є найбільш розвинута та багата. Процеси становлення, розвитку, збагачення словників від найдавніших часів до сьогодення вивчає лексикологія, що сприяє піднесенню культури усного та писемного розвитку.

Як відомо, пристосування слів іншомовного походження – процес тривалий та давній. В українську мову запозичені слова почали проникати ще до часів формування та становлення Київської держави. Процес лексичного запозичення триває донині. Інтенсивний розвиток техногенного світу та його глобалізація спричинили посилене надходження іншомовних лексем до мовлення сучасного людства.

Варто також наголосити на тому, що питання теорії та практики іншомовних слів завжди є актуальними серед лінгвістів, й їхній інтерес все більше зростає.

Актуальність теми дослідження. Питання входження іншомовних слів у лексичну систему привертало увагу багатьох учених. Чітко виокремити цю

проблему лінгвісти змогли лише в другій половині XX століття. З часом інтерес до цієї теми починає зростати, одним з найпопулярніших питань, яке зацікавило багатьох мовознавців, – процес засвоєння іншомовних слів на території сусідніх держав. Попри видання великої кількості наукових матеріалів щодо запозичених слів, залишилось чимало дискусійних питань, що унеможлиблює традиційні підходи до запропонованої нам теми. Питання походження запозичуваних слів, особливо слів латинського походження, їх функціонування на сучасному етапі української мови, історичні умови проникнення висвітлено у працях: Н. І. Безбородько [3], В. П. Сімонок [23] та інших. Аналізуючи нами використаний матеріал, варто зауважити, що кількість наукових праць з питань входження та становлення лексичних іншомовних запозичень велика, проте виокремлення латинізмів серед словникового складу сучасної української мови та їхнє використання на сьогоднішній час висвітлено фрагментарно, саме тому це викликає інтерес для подальшого дослідження та набуває актуальності.

Мета і завдання дослідження. Головна мета дослідження полягає в ґрунтовному вивченні та всебічному аналізі слів латинського походження.

У зв'язку з цим передбачено виконання ряду завдань:

- дослідити історичне підґрунтя лексичних запозичень з латинської мови;
- проаналізувати місце слів латинського походження серед інших запозичених елементів мови;
- з'ясувати шляхи появи латинізмів;
- виділити семантичні групи прямих запозичень з латинської мови;
- виокремити та проаналізувати непрямі запозичення з латинської мов та слова латинського походження із сумнівною етимологією;
- проаналізувати гетерогенні омоніми з латинським корінням.

Об'єкт дослідження – іншомовні слова в сучасній українській літературній мові.

Предметом дослідження є запозичена лексика з латинської мови.

Матеріал дослідження. Основним джерелом дослідження є словники іншомовних слів (6; 7), етимологічні словники (1; 2; 3; 4; 5; 9). Основна добірка

фактичного матеріалу містить 600 лексичних одиниць, запозичених з латинської мови прямо чи опосередковано.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань наукового дослідження було використано описовий метод як основний, а також використання методики аналізу мовних явищ, зокрема це пов'язано з кількісним складом прямих та непрямих лексичних запозичень з латинської мови.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в комплексному аналізі лексичних запозичень з латинської мови. Основну увагу звернено на способи запозичення слів, адаптацію їх в українській мові; обґрунтовано причини появи латинських слів. Прямі запозичення з латинської мови розподілено за семантичними групами, а для непрямих засвоєнь встановлювались мови-посередниці.

Статистична обробка матеріалу дала змогу визначити кількісний склад кожного типу прямих та непрямих запозичень, їхнє місце у системі української мови.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Матеріали наукового дослідження можуть бути використані для лекційного курсу з лексикології у вищих навчальних закладах, у школах, ліцєях, гімназіях тощо. Також вони можуть бути реалізованими студентами під час проходження виробничої практики, при написанні рефератів, курсових, кваліфікаційних, магістерських, дипломних робіт, на факультативних заняттях з мови, у гуртковій роботі тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерської роботи викладено в статті «Непрямі лексичні запозичення з латинської мови в українській лексиці», опублікованій у збірнику праць «Родзинка–2020». Збірник підготовлено за матеріалами XXII Всеукраїнської наукової конференції молодих учених «Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених», що відбулася 23–24 квітня 2020 року.

Структура дослідження. Магістерська робота включає вступ, три розділи (I розділ – «Загальна характеристика лексичних запозичень з латинської мови у

системі української мови», II розділ – «Типологія слів у системі сучасної української мови», III розділ – «Системні зв'язки у контексті опанування латинських запозичень. Омонімізація латинізмів»), висновків, списку використаної літератури (41 одиниць), списку використаних джерел (9 одиниць). Загальний обсяг роботи – 60 сторінок, з них – 50 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ З ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Шляхи появи чужомовних слів в українському мовному вимірі

У світі не існує жодної країни, яка б розвивалась ізольовано від інших. Тісні відношення між державами призводять до обміну не лише культурних надбань та традицій, але й до обміну слів. Загалом запозичуватись можуть як окремі слова, так і цілі вирази. Іншомовні слова зазвичай завжди пристосовуються до мовних законів території, на яку потрапили. Процес засвоєння іншомовних слів є одним з істотних шляхів збагачення словникового складу української мови, що робить її більш гнучкішою та виразнішою.

Запозичення потрапляють до мови-носія внаслідок контактів народу-носія з іншими народами. Ці контакти можуть бути різними: торговельні, економічні, політичні, військові, наукові, культурні, унаслідок чого і слід чекати найбільшого проникнення чужомовних слів, яке безпосередньо стосується цих видів контактів. Розвиток впливу чинників запозичень уперше дослідив Л. Крисін. Саме він виділяв внутрішні та зовнішні причини запозичень. Серед основних проблем внутрішніх причин порушує проблему усунення полісемії слів та їхніх смислових значень [8, с. 2].

Також є кілька основних причин запозичення, одна з них пов'язана з розвитком семантичної структури мови, яка успадковує нові слова. Наступні причини запозичення можуть бути такими:

- особлива потреба у поповненні певної лексико-семантичної групи, яка була пропущена або ж недостатньо представлена у мові під час певного історичного зрізу.
- усунення багатозначності певної власне питомої групи слів.
- значно вищий ступінь визначеності термінів у запозичуваного слова, їхня прозорість та семантична обгрунтованість.

Цікавою, на нашу думку, є класифікація іншомовних слів вченого та науковця С. Федоренка. Він вважає, що запозичені елементи входять у мову-реципієнта з мовних та позамовних причин. До мовних належить:

- завантаженість слів з боку семантичної завантаженості;
- побутування у мові з якої відбувається запозичення формальних засобів та їхнє поєднання зі словами мови-реципієнта;
- сприйняття запозичених слів мовцями та їхнє тривале використання.

Щодо позамовних чинників то сюди Федоренко відносить туди такі причини:

- запозичування терміна з поняттям, семантику яких було запроваджено у мові-донорі;
- взаємне пристосування слів, їхнє спрощення у мові;
- зростання впливу інтернаціоналізації, вдосконалення практичних навичків перекладачів.

Засвоєння іншомовного слова на території України через посередництво інших держав, а також їхні шляхи залежать від стосунків з іншими народами і можуть виявлятися в різних сферах діяльності та в різні історичні періоди. Найчастіше запозичуються слова, рідше фразеологізми та вирази. Варто зауважити, що дуже часто трапляється так, що запозичені елементи дуже важко виокремити від власне української лексики. Це характерно для тюркських запозичень. Для того, аби справді з'ясувати походження слова, носіям потрібно звернутись до етимологічного словника. Запозичені слова можуть бути як усні та і письмові, при тому більших змін зазнає запозичене слова, що прийшло в мову усно. Якщо іншомовний елемент проникає в лексику іншого народу, то саме значення не змінюється, проте відбуваються певні семантичні зсуви. Коли відбувається масове запозичення для слів зі спільними коренями та різними суфіксами або ж навпаки, ці словотвірні елементи фіксуються у мові та має можливість навіть утворювати нові слова. [5, с. 106]

Процес засвоєння іншомовних слів є досить тривалим. І практично не завжди вдається виокремити корінне слово від чужорідного. Рівновагу між ними підтримують три процеси: 1) адаптація слів фонетично, граматично та

словотвірно, унаслідок чого непитоме походження можна визначити лише за допомогою етимологічного аналізу слів; 2) синонімічна заміна слів іншомовного походження; 3) специфікація чужомовних слів, що усуває повторюваність у мові [14, с. 250].

Такий термін як запозичення у сучасній мовознавчій науці вживається у двох значеннях. І. О. Бодуен де Куртене, Л. Блумфільд, Е. Хауген, Л. А. Булаховський називають його основним шляхом збагачення словникового складу в мові.

Запозичене слово є результатом процесу входження іншомовних елементів, а також їхню стрімку адаптацію. Вчена Арестова В. М. термін запозичення уподібнює до іншомовного слова. У мовознавстві проводять безліч дискусій щодо розрізнення термінів «запозичення» та «іншомовна лексика». Деякі з них є проміжними поняттями між повністю запозиченими та іншомовними [30, с. 215].

Початок ХХІ століття збагачує український словниковий склад новими словами і частина іншомовних слів змінили основну свою функцію та стали виконувати роль афіксів у словниковому складі української мови. Вагома частка таких слів становлять англіцизми та американізми. Причиною цьому стали тісні зв'язки та співпраця у політичному плані, військовому, економічному, науковому та культурному [23, с. 258].

У процесі запозичення існують безпосередні та опосередковані мовні контакти. В основі безпосереднього – тісний зв'язок культур, політичних, а також економічних відносин між двома сусідніми державами. Велику роль в українській мові посідають білінгви, що володіють українською та ще однією мовою. Варто також зазначити, що для освоєння іншомовних слів явищем білінгвізму достатня певна частина населення, яка розмовляє двома мовами. Суть опосередкованих контактів полягає в засвоєнні іншомовних слів через посередництво іншої, третьої мови. Для української мови ХV – середині ХVІІ століть посередником була польська, згодом, починаючи вже від середини ХVІІ століття, на Заході України посередницею залишилася польська мова, а на Сході – російська [32, с. 140]

Отже, запозичення з латинської відбувається системно. Вони представлені лексико-семантичними групами, що взаємодіють з власне українською лексикою або ж запозиченими елементами інших мов. Використання запозичених слів у сучасному українському лексиконі не є явищем негативним, навпаки, воно збагачує мову, розширює її стилістичні можливості. Ф. Ельгейс зазначив, що слова, які не можуть бути перекладені рідною мовою, здебільшого називаються загальноприйнятими в науково-технічній термінології [16, с. 378].

1.2. Історичне підґрунтя українсько-латинських мовних контактів

Лексика української мови за своїм походженням однозначно неоднорідна. Її словниковий склад включає власне українську лексику (вона становить близько 90% від усіх слів) та запозичені слова (10 % слів). Іншомовні слова входили в систему українських лексем унаслідок політичних, економічних та культурних контактів з іншими державами. Існують ранні запозичення (до періоду Київської Русі) та пізніші (часи формування та розвитку української літературної мови). Латинські запозичення належать до періоду ранніх, адже входження цих слів до словникового складу відбувалося переважно усним шляхом [9, с. 101, 120–121].

Латинська мова – мова племенів латинів, які займали території Лації. Свого поширення вона набула майже в усіх європейських країнах. Це – переважно мова наукової термінології. До сьогоднішнього дня низка наук різних галузей знань використовує латинські терміни. Латинка була зачинателькою романських мов: італійської, іспанської, французької, тощо [38, с. 342-343].

Вплив латинської лексики на українську зафіксовано ще в період спільного існування слов'ян (X–XI ст.), проте основна маса слів засвоїлася в XV–XVI століттях. Варто відзначити, що, починаючи з XVI ст., на західних землях латинська мова стає мовою канцелярії (про це зазначає у своїй праці «Історія України-Руси» Михайло Грушевський). Також, за деякими історичними свідченнями, існує думка про те, що у Галицько-Волинській державі князь Роман підтримував тісні зв'язки з Візантією та Угорщиною. Для того, щоб отримати корону, Папа Інокентій III наказав прийняти латину. У результаті – князь

відмовився. Сучасні вчені на підставі історичних фактів та документів стверджують, що ця історія все ж таки є легендою [39, с. 209].

Центром поширення латинської мови на території України стало відкриття братських шкіл. Першу школу заснувало Львівське братство (1585 р). Навчатись у ній мали змогу всі верстви населення, незважаючи на соціальний статус. Викладачі школи великої уваги приділяли вивченню мов: грецькій, старослов'янській та латинській. Побутує думка, що навчання латинської мови у Львові розпочалось приблизно 1604 року: «Проте вже в 1592 р. до Перемишля запрошувались на вчительські посади студенти львівської школи як знавці грецької, латинської та слов'янських мов» [цит за: 3, с. 121]. Варто зазначити, що в початковий період існування школи латина займала не значне місце, основну увагу було звернено на вивчення старослов'янської та грецької мов. Книги, якими користувались студенти для оволодіння знаннями з латини, – «Дікціонар на десту» (1619 р.), «Словник латинської мови» (1688 р.), латино-грецько-німецький словник тощо. Практичні навички учні здобували шляхом читання творів грецьких та латинських авторів [19, с. 33-35].

Наступним центром поширення та вивчення латинської мови стала Києво-Могилянська академія, створена 1632 року. Навчання тут здійснювалось польською, латинською, грецькою та тогочасною українською мовами. Якщо в попередніх братських школах та культурно-освітніх закладах латинська мова посідала другорядне місце, то в Києво-Могилянській академії вона стала ледь не основною мовою викладу навчального матеріалу.

Багато вчених приділяло увагу вживанню латинської мови в тодішніх писемних пам'ятках. На думку Н. І. Безбородько, у Києво-Могилянській академії ця мова вживалась вільно. Дослідниця наголошувала на тому, що не лише латинська мова впливала на українську мову, формуючи її науковий стиль, але й східнослов'янська (у нашому випадку українська) вносила зміни в мовні явища однієї з класичних мов побутування [4, с. 115].

«У XVII столітті українська наукова мова не була настільки самостійною, щоб протистояти латинському впливу, однак вона могла вдихнути нове життя в

закостенілі форми латинського синтаксису, а при виборі та й утворені літературних слів могла дати масштаб для наочності й життєздатності окремих виразів» [цит. за: 2, с. 125].

З появою друкарень багатомовна ситуація на території України змінюється. Найперше, це зумовлено тим, що популяризувалась на той час українська література. Проте слід ураховувати і той фактор, що поширення класичних мов зникнути безслідно не могло. Видавались книги, написані грецькою, латинськими мовами, проте це переважно були словники та навчальна література. А якщо говорити за художню, то, звичайно, перевагу тут мала українська мова [35, с. 124].

У 1604–1606 році під керівництвом Ф. Ю. Балабана на території Галичини починає працювати друкарня. Згодом, після смерті її власника, друкарню було перенесено до Києва. Для середини XVII ст. характерним є поширення великої кількості друкарень, переважно приватних видавництв (приблизно 25), проте поступово видавництва значно скоротились та зосередились у найбільших провінційних центрах, а саме: Львівському братстві, Львівсько-єзуїтському колегіумі тощо [9, с. 143].

Однозначно ці події не могли не позначитись на подальшому розвитку мовної ситуації. Унаслідок цього почалась боротьба між двома тенденціями: утвердження національної мови та прагнення до багатомовства. Розвиватись латинь почала і в інших країнах Європи: так, українці у Москві відкривали школи, де навчання дітей провадилося латинською мовою.

Про згубність використання та поширення однієї з класичних мов відкрито заявляв Іван Вишенський у своїх працях. На його думку, латинська мова – це творення диявола [10, с. 47].

Отже, наведені вище факти свідчать що найбільша кількість запозичень з латинської мови в українську починається з XVI ст., що було спричинено виникненню шкільництва. Тісна взаємодія латинських наук з українськими призвела до інтенсивного збагачення та вживання латинських слів.

1.3. Етапи засвоєння латинізмів у системі української мови, словотвірні та лексичні особливості

Процес розвитку та становлення української мови був тривалий та важкий. Її словниковий склад поступово збагачувався новими лексемами.

Засвоєння іншомовних слів на території держави відбувається у три етапи.

1. Проникнення запозичених лексем. На цьому етапі зберігається іншомовні слова зберігають своє написання та свою належність до мови-джерела в системі мовної картини світу.

2. Поступове засвоєння в країні-запозичувачки. Характерною рисою цього етапу є те, що слово включають у лексико-семантичну систему. Запозичену лексику на цьому етапі використовує багато мовних колективів, хоча й відчують його чужорідність слова.

3. Абсолютне засвоєння іншомовного слова: слово цілком проникає як у словникову систему, так і в мовний ужиток людей. Запозичене слово сприймають як корінне [11, с. 4].

Існують внутрішні та зовнішні причини запозичування. До зовнішніх зараховують безпосередній зв'язок мови з життям та історичним розвитком народу, адже будь-яке новоутворення потребує відповідного запозиченого найменування.

У науковій літературі існує безліч поглядів на класифікацію української мови щодо її походження. Узагалом виділяють корінну (питому, або споконвічну) лексику та запозичену. До корінної лексики належать слова індоєвропейського, спільнослов'янського, східноспільнослов'янського та власне українського періоду.

Найдавнішим шаром лексики вважають індоєвропейський. Сюди належать такі слова: *мати, береза, вівця, весна, мед, довгий, вузький* тощо. Окрім того, існує група слів, корінна частина яких – індоєвропейська, а основа – праслов'янська. До спільнослов'янського (праслав'янського) періоду відносять слова, що виникли в період спільнослов'янської мовної єдності та не властиві індоєвропейським групам мов, наприклад: *страва, сало, коровай, тісто* тощо. [33, с. 251]

Східнослов'янський (давньоруський) період охоплює слова, що походять з східнослов'янської доби. За обсягом та семантичною різноманітністю ця лексика є багатшою за попередній спільнослов'янський період. Вчені досі остаточно не визначили мовні ознаки східнослов'янської лексики, на підставі яких можна було б відмежовувати її серед інших генеалогічних прошарків. З цього періоду в українській мові з'явилися слова: *зозуля, кочерга, харч, коромисло* тощо.

Останній період, який виділяють у питомій українській лексиці, це – власне українські слова. За семантико-стилістичними відношеннями вона посідає значне місце та є найбільшим та найрізноманітнішим шаром. Більшість слів власне української лексики утворилися на основі попередніх генеалогічних періодів. В основному це слова на позначення побуту, життя, одягу, традицій народу та його виробничу діяльність: *гай, трембіта, гонак, хурделиця, капелюх, хустка* тощо [33, с. 253].

Особливе місце займає запозичена лексика. Іншомовні слова проникали на територію України внаслідок політичних, економічних культурних зв'язків з іншими державами. Першим, хто вказав на необхідність збагачення мови іншомовною лексикою, був Іван Франко, який вважав, що «кожна літературна мова доти живе і здібна до життя, доки має можливість з вписати в себе всі культурні елементи сучасності, значить збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» [цит. за: 17, с. 207].

Унаслідок суспільно-економічних та політичних зв'язків з іншими державами на теренах України з'явився великий пласт іноземних слів. Учені виділяють запозичення з слов'янських та неслов'янських мов. Неслов'янські запозичення в свою чергу поділяють на класичні (сюди відносять латинську та грецьку мови), романські (румунська, французька, молдавська), германські (англійська, німецька) та інші західноєвропейські мови.

У XV–XVII ст. склалися тісні зв'язки України з країнами Західної Європи. Спочатку вони були побудовані через посередництво Польщі, але згодом іншомовні слова почали проникати на територію українських земель безпосередньо. Поширення німецьких слів пов'язане внаслідок заселення

іноземних колоністів. Серед слів німецької мови, що ввійшли до складу сучасного українського словника, переважає воєнна термінологія: *бункер, фюрер, гестапо* тощо.

Широкого розповсюдження у ХХІ ст. набули англіцизми – лексика запозичена з Англії. Велику кількість слів знаходимо серед сучасних спортивних термінів, зокрема: *амреслінг, боді-білдинг, сноубординг, скай-серфінг* тощо. Існують й інші англійські запозичення, наприклад, лексика, яка адаптувалась через мову преси: *моделінг, піар, веб-дизайн, кастинг, пірсинг, паркінг* тощо. Запозичена лексика з голландської мови стосується мореплавства: *каюта, флот, шкіпер, яхта* тощо [6, с. 59].

Французька лексика ввійшла до складу української безпосередньо через тісний контакт з Польщею, що спричинило різку зміну традицій, побуту та життя. У зв'язку з цим український лексикон поповнили слова: *бульйон, суп, фрикасе, десерт* тощо. Починаючи вже з ХХ століття, унаслідок бурхливого розвитку індустрії краси та високої моди до словникового вжитку української мови проникають французькі слова: *дефіле, візажист, стиліст, модель, модельєр* тощо [36, с. 45-47].

Класичні запозичення включають слова грецького та латинського походження. Лексика грецького походження потрапляла до словникового складу сучасної української мови трьома хвилями. Перша хвиля сталась унаслідок тісних контактів східних слов'ян з греками. Це відбувалось ще в дохристиянський період. У словникову систему мову ввійшли слова на позначення географічних назв, міфологічних імен та назв давніх реалій (*скена, Борисфен, Артеміда* тощо). Наступна – охоплює часи прийняття християнства. Інтенсивного поширення на території України набула релігійна лексика грецького походження (*панахида, євангелія, анафема* тощо). Остання хвиля спричинює появу наукової термінології грецького походження, більшою мірою через посередництво інших мов, наприклад: *телескоп* (з лат.), *неологізм* (з франц.), *сфера* (з польськ.) тощо [28, с. 277–278].

Латинська мова пройшла складний історичний шлях. Вона була основною мовою в Римській імперії, а згодом поширилась на інші країни. На основі латинської утворилася група романських мов (італійська, французька, румунська, португальська та іспанська). Зараз латинську мову вважають мертвою, хоча продовжують активно використовувати латинські терміни [17, с. 310].

Слова латинського походження нині вживають у різних галузях науки, політики, мистецтва та культури. Починаючи з XV ст. та майже до XX ст. латина була мовою релігії католицької Європи. Поширення латинізмів на українських землях насамперед пов'язане з розвитком системи освіти та наукової думки. Переломним моментом стало XVIII ст., коли Київську школу патріарх Феофан називає центром «елліно-славенського та латино-польського письма» [цит. за: 23, с. 23]. Відомо, що латинська мова здебільшого розвивалась через посередництво Польщі, що було зумовлено політичною та економічною ситуацією.

Серед латинізмів можна виокремити такі тематичні групи: лексеми на позначення медичної термінології (*акселерація, вірилізм, вірус, канцер, лімфа* тощо), загальнонаукової (*аргумент, дедукція, інверсія лабораторія, формула* тощо), навчальної (*професор, екзамен, лекція, курс, лекція, екзамен* тощо), юридичної (*депозит, деномінація, емансипація, адвокат* тощо), технічної (*арматура дистиляція, контакт* тощо), мистецької (*екзистенціалізм, фабула, гумор, градація* тощо) та політичної (*парламент, конституція, революція, диктатура, агітація, республіка* тощо) [2].

Дуже часто запозичене слово важко відрізнити від українського, це зумовлено двома причинами: 1) етимологія слова остаточно не з'ясована; 2) при відомій нам етимології слово настільки закріпилось на мовному ґрунті, що спричинює труднощі визначення належності до певної мови. Існує ряд особливостей визначення походження слова, зокрема фонетичні та словотворчі ознаки особливості латинізмів [40, с. 20].

Визначальними словотворчими ознаками латинізмів є такі.

1. Префікси **де-, екс-, ім.- ін-, інтер-, ре-, ультра-** :

Декларація (лат. declaration, від declaro - заявляю, оповіщаю) –

1) Офіційне проголошення державою, партією, міжнародними, міждержавними організаціями основних принципів, а також документ, у якому їх викладено; оголошення, заява, приватної особи чи організації; 2) заява платника податку про характер і розмір доходів; 3) документ, що додається до грошових і цінних пакетів, які пошта надсилає за межі країни (7, с. 155); *девастація* – (лат. devastio, від devasto - спустошую, розорюю) - комплекс заходів, який спрямований на знищення збудників інвазійних та інфекційних захворювань людини, тварин і рослин на всіх фазах розвитку цих збудників (7, с. 152); *екскурс* – (лат. excursus – відступ, від excurto – вибігаю) – у викладі або в описі чого-небудь відхилення від основної теми з метою висвітлити побічні або додаткові питання (наприклад, *екскурс у минуле*) (7, с. 190); *імобілізація* – (від лат. **immobilis** – нерухомий) – 1) *мед.* Забезпечення нерухомості частини тіла при переломах кісток, захворювання суглобів, ранах за допомогою накладання пов'язок і шин; 2) перетворення рухомого майна на нерухоме» (7, с. 221); *інтернаціоналізм* – «(від інтер. і лат. nation – народ) – міжнародний, який відповідає принципам інтернаціоналізму (7, с. 234); *реагувати* – (від re і лат. ago – дію) – 1) вступати в хімічну реакцію; 2) відповідати якимсь чином на подразнення; 3) переносно – виявляти своє ставлення до чогось, діяти під впливом чого-небудь (7, с. 482); *ультразвук* – (від ультра...і звук) – пружні коливання, які не можуть бути сприйняті людським вухом. У медицині застосовують з лікувальною та діагностичною метою (7, с. 596).

2. Суфікси: -аль(ний), -ат, -аці(я), -ент, -ій, -тор, -тур(а), -ум:

Інтелектуальний – (лат. intellectualist) – 1) який стосується інтелекту; входить у сукупність об'єктів авторського та винахідницького права (7, с. 232); *депутат* – (від лат. **deputatus** – визначений) – 1) виборний представник населення в постійно діючих органах влади; 2) особа, уповноважена колективом (групою) для виконання якогось доручення (7, с. 161); *нотація* – (від лат. notation – позначення, зауваження) – 1) система умовних позначень (напр., у музиці, шахах); 2) повчання, висловлене людині, яка вчинила щось необачне,

неправильне (7, с. 394); *дивідент* – (від лат. *dividendum* – те, що треба розділити) – частина прибутку акціонерних товариств, яку періодично розподіляють між акціонерами відповідно до кількості акцій (7, с. 167); *гербарій* – (від лат. **herbarium**, від **herba** – трава) – 1) колекція спеціальних зібраних і засушених рослин; 2) установа, що провадить наукову обробку колекцій засушених рослин (7, с. 126); *радіан* – «(від лат. *radia* – промінь) – центральний кут, що спирається на дугу, довжина якої дорівнює її радіусові, позначається Рад» (7, с. 477); *диктатура* – «(лат. *dictatura*) – необмежена влада, яка спирається на силу» (7, с. 168); *мінімум* – (лат. *minimum*) – 1) найменша кількість, найменша величина; нижча межа чогось; протилежне – максимум; 2) (*матем.*) найменше значення безперервної функції (7, с. 361); *радіус* – (лат. *radius* – промінь) – 1) відрізок, що сполучає будь-яку точку кола або сфери з їхнім центром, а також довжина цього відрізка; 2) поширення чогонебудь; радіус дії корабля або літака – найбільша від бази віддаль, на якій може виконувати завдання корабель (літак) (7, с. 479).

Основними фонетичними ознаками латинізмів є, по-перше, наявність звукосполучень [ци], [це], як-от: *цезура* – (лат. *caesura*, від *caedo* – відрубую) – 1) обов'язкова для даного віршового розміру пауза в середині віршового рядка; 2) межа між частинами музичного твору» (7, с. 640); *цивільний* – (лат. *civilis*) – штатський, невійськовий, нецерковний (7, с. 643), по-друге, звукосполучення [йю] на початку слів, наприклад: [йю]стиція (від лат. *justitia* – справедливість) – сукупність судових установ, діяльність суду щодо здійснення правосуддя, а також судове відомство (6, с. 661); [йю]ридичний (від лат. *juridicus* – судовий) – правовий, той, що стосується правознавства; юридична особа – організація, підприємство, установа, що мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових прав та виконувати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі або в третьому суді (6, с. 661); [йю]ніор – (від лат. *junior* – молодий, юний) – спортсмен віком 18-20 років, учасник змагань у своїй віковій групі (6, с. 661); [йю]венальний (від лат. *juvenalis* – юний, юнацький) – статевонезрілий (6, с. 660).

На думку Н. Г. Шкурятної та С. В. Шевчук, при творенні сучасних термінів різних галузей знань нерідко поєднують латинські та грецькі морфеми на зразок: *вірусологія* (від лат. *virus* «яд» і грец. *logos* – «поняття, вчення»), *целофан* (лат. *cellula* «комірка» і грец. «ясний, світлий»). Чимало слів, як вважають науковці, утворилося й на основі поєднання частин грецького чи латинського слова і словотворчих засобів української мови. Так, слово *аморальність* є похідним утворенням від латинського слова *мораль*, грецького префікса **а-** та українських суфіксів **-н-**, **-ість-** [26, с. 234].

Отже, за кілька століть свого функціонування в українській мові латинізми відігравали велику роль у формуванні лексикону, розширенні його функціонального використання. Аналізована нами лексика широко закріпилась у науковій літературі, політичній термінології, доповнила перелік мистецьких термінів тощо. Слова та вирази, запозичені з латинської мови, добре адаптувались відповідно до її фонетичних і граматичних законів.

Висновки до I розділу

Отже, наведені вище факти дають підстави нам стверджувати, що існують різні причини запозичення іншомовних слів. Це може бути пов'язано з потребою оновлення певних семантичних груп, усуненням багатозначності або ж краща семантична прозорість термінів іншомовного походження. Деякі вчені вважають, що причини можуть бути мовні та позамовні, до прикладу С. Федоренко. Інші ж саме слово «запозичення» прирівнюють до іншомовних слів (Арестова В. М.) [26, с. 243]

Процес запозичення та засвоєння іншомовних слів відбувається у три етапи. Спершу запозичений елемент проникає у мову і притому слова зберігають своє написання, після цього відбувається поступове засвоєння цього слова і вхід його у лексико-семантичну систему, мовці починають активно використовувати ці слова, хоча відчують елемент запозичення. Останнім етапом запозичення є абсолютне засвоєння слова, саме на цьому етапі мовці сприймають ці лексеми як корінні, їм їх важко відрізнити.

Якщо говорити про найбільшу кількість запозичень в українську словникову систему то це було у ХХІ столітті. Саме тоді нашу мову заповнило безліч англіцизмів. А от щодо латинізмів то основна кількість слів прийшла в українську мову в XV-XVI ст., з настанням епохи братських шкіл Латинські слова входять в групу неслов'янських запозичень з класичних мов.

Нами було проаналізовано 600 слів з латинської мови, серед них основна маса вирізняється особливими фонетичними та словотвірними властивостями, найпоширенішими з яких є вживання префіксів: **де-, екс-, ім-, ін-, інтер-, ре-, ультра-**; суфіксів: **-аль(ний), -ат, -аці(я), -ент, -ій, -тор, -тур(а), -ум** та звукосполучень **[ци], [це], [йу], [йю]** на початку слів.

Тож аналізована нами лексика міцно закріпилась на нашому словниковому ґрунті, її використовують як у політиці, медицині так і у мистецтві.

РОЗДІЛ II

ТИПОЛОГІЯ СЛІВ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Типи лексичних запозичень у мовознавстві

Отже, серед лексичних елементів виділяють: а) прямі (опосередковані) запозичення; б) непрямі (безпосередні) запозичення; в) кальки та напівкальки; г) інтернаціоналізми [8, с. 121].

Прямі запозичення – входження іншомовних слів в лексичну систему мови безпосередньо з тієї мови, до якої вони належать. Наприклад: *регресувати* (лат. *regression* – зворотний рух, від *regredior* – відступаю) – рухатися назад у своєму розвитку, занепадати, погіршуватися (6, с. 486); *нумерація* (лат. *numeration*, від *numero* – рахую) – 1) позначення предметів послідовними номерами; сукупність таких номерів; 2) найменування і позначення чисел (6, с. 395); *квартал* (від лат. *quarta* – чверть) – 1) частина міста, обмежена кількома вулицями, що перетинаються; частина вулиці між двома перехрестями; 2) четверта частина року (3 місяці); 3) у лісівництві – одна з квадратних ділянок, на які поділяють ліс (6, с. 264); *конфлікт* (від лат. *conflictus* – зіткнення) – 1) зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби; 2) відображення життєвих суперечностей у художніх творах, що виявляються в зіткненні й боротьбі протилежних ідей, прагнень і вчинків людей (6, с. 295); *провізія* (від лат. *provisio* – передбачливість, турбота) – продовольство, їстівні припаси (6, с. 462); *аспект* (від лат. *aspectus* – погляд, вид) – 1) точка зору, з якої сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; 2) зовнішній вигляд рослинних угруповань; змінюється зі сезонами (6, с. 103).

Непрямі запозичення – слова або вирази, що засвоїлись українською мовою через посередництво іншої мови. Наприклад: *желатин* (франц. *jelatine*, від *gelatus* – замерзлий) – суміш білкових речовин тваринного походження, що застосовують у харчовій промисловості, медицині, фотографії тощо (6, с. 212); *журі* (франц. *jury*, від лат. *juro* – присягаю) – 1) група експертів, яка розв’язує

питання про розподіл місць і вручення нагород на конкурсах, змаганнях, виставах тощо; 2) в Англії, Франції, США склад присяжних засідателів в суді (6, с. 213) – запозичені з латинської через французьку; *перука* (франц. *perruque*, з італ. *parrucca*) – накладне волосся, нашите на якусь основу і укладене в певну зачіску; *раса* (франц. *race*, від італ. *razza* – порода) – 1) у біології група організмів одного виду чи підвиду, яким властиві спільні ознаки; 2) велика група людей, що склалася історично і об'єднана спільністю походження та сукупністю певних вторинних спадкових фізичних особливостей (будова тіла, колір шкіри, очей, волосся, форма голови) (6, с. 481), – запозичені з італійської через французьку.

Своєрідним запозиченням є калька. Проблеми виокремлення кальок та запозичень здавна цікавлять ряд учених. Деякі з них ототожнюють ці два значення, зазначаючи, що вони відіграють однакову роль та викликані однією і тією ж життєвою ситуацією (Л. П. Крисін, Р. О. Будагов, О. Б. Ткаченко), у свою чергу інші науковці, такі як Л. П. Єфремов, М. П. Кочерган стверджують, що не слід співвідносити поняття «запозичення» та «калькування», адже калька зазнає більш ширшого значення, ніж запозичення [25, с. 14]. Незважаючи на протиріччя цих двох сторін, все ж більшість науковців розділяють прямі запозичення та кальки, обґрунтувавши це тим, що запозичення являє собою поєднання матеріальної форми та значення іншомовного слова, а калькування – або семантичну структуру іншомовного слова або значення. Отже, калька – це слово або вираз, перекладений з іншої мови повністю або частково.

Суть лексичного калькування полягає у виникненні слів унаслідок морфемного перекладу чужого слова (*літописець*, *переписуватися* тощо). Фразеологічні кальки – послідовний переклад іншомовного фразеологізму на питомий український ґрунт мовної системи (*мільна опера* – калька з англійської *soap opera*, *жереб кинута* – калька з латинської *alea jasta est* тощо) [24, с. 48].

Окрім цього, у сучасній українській літературній мові виділяють кальки повні (ті, які точно відтворюють значення запозиченого слова) та неповні, або напівкальки (слова, у яких перший компонент залишається іншомовним, а другий є скалькованим, перекладеним).

В «Етимологічному словнику української мови» нами виявлено такі приклади повних кальок: *змієголовник* (лат. dragoccephalurn) – калька латинської наукової назви, утворена з грецьких слів «дракон» і «голова»; назва дана за формою зіву віночка, яка нагадує зміїну голову (2, с. 269); *лисохвіст* (лат. alopescurus) – калька наукової назви, утворено з гр. «лис» і «хвіст»; назва зумовлена тим, що колосок рослини пухнастий, схожий на лисячий хвіст (3, с. 243); *ломикамінь* (лат. saxifraga) – калька латинської наукової назви, утворена з основ іменника *saxum* «скеля, камінь» і дієслова *frangere* «ламати»; назва зумовлена лікарськими властивостями рослини, яку використовують для руйнування каменів у печінці (3, с. 284); *носоріг* (лат. nasicornis) – калька наукової назви, утворено з лат. *nasus* «ніс» і *cornu* «ріг»; назва жука зумовлена тим, що на голові в нього є ріг (4, с. 113); *острокільник* (лат. oxytropis) – калька наукової назви лат. *oxytropis* (гострокільник), утворена гр. «гострий» і «кіль»; назва зумовлена загостреним кілем човника віночку квітки (4, с. 229); *республіка* (лат. respublica) – калька з латинської мови, лат. *respublica* (державна, республіка, суспільство), утворена з *res* «стан, справа, річ, обставина; держава» і *publicus* «суспільний, державний, всенародний» (4, с. 58).

Як засвідчує «Етимологічний словник української мови», напівкальки-латинізми трапляються значно рідше: *підтропіки* (лат. subtropicus) – часткова калька, першим компонентом якого є прийменник *sub* «під», другим *tropicus* «тропічний» (4, с. 397); *підкоморій* (лат. subcamerarius) – «у старій Росії та Україні – суддя, який займався межуванням володінь; у феодальній Польщі – двірський сановник»; часткова калька, утворене з *sub* «під», *camera* «кімната, комора» (4, с. 392).

Також серед іншомовних слів важливу ланку посідають слова-інтернаціоналізми, їх уживають у багатьох неспоріднених формах, зберігаючи свою близькість. Виникнення інтернаціоналізмів насамперед пов'язане з культурно-історичними зв'язками між народами різних держав. Уже в XVI–XVII ст. в українських пам'ятках було виокремлено ряд запозичених слів, що набули статусу інтернаціоналізмів [1, с. 142]. Серед слів-інтернаціоналізмів латинського

походження назвемо такі: *агітація* (лат. *agitatio* «рухати, збуджувати») – поширення певних ідей або гасел за допомогою різноманітних засобів (6, с. 27); *студент* (лат. *studens* «який навчається, намагається») – той, хто навчається у вищому або середньому спеціальному закладі (5, с. 457); *республіка* (лат. *respublica*, *res* – справа, *publicus* – суспільний, всенародний) – 1) форма державного правління, при якій вибираються верховні органи влади на певний період; 2) країна з такою формою правління; 3) самоврядування національно-територіальної частини правління; *текст* (лат. *texstum* «тканина, зв'язок») – 1) авторська праця відтворена друком чи у письмовому варіанті; 2) слова до музичного твору; 3) частина друкарського набору (6, с. 582).

Також українські класики ХІХ ст. досить часто у своїй художній творчості послуговувалися латинськими висловами. Наприклад, відома українська письменниця та перекладачка Леся Українка (Лариса Косач) за аналогією до виразу Цицерона «*Dum spiro spero*» створила вірш у 1890 році під назвою «*Contra sem spero!*», що в перекладі з латинської означає «Без надії сподіваюсь!». Вірш увійшов до збірки «На крилах пісень». Сентенція в свою чергу стала життєвим кредом Лариси Косач, яка з дитячих літ, не зважаючи на важку хворобу, завжди залишалася сильною духом жінкою.

Євген Маланюк також вдався до використання іншомовних слів у своїй творчості. Яскравим прикладом цього є його вірш з оригінальною назвою «Стилєт чи стилос?», надрукований у 1924 році. Послуговуючись етимологічним словником, можемо стверджувати, що *стилєт* – це невеликий кинджал. Слово походить з італійської мови (іт. *stiletto*), а *стилос* – загострений кілок; загострена паличка для письма, грифель; почерк, стиль. Слово латинського походження (лат. *stilos*). Таким чином, назва є глибоко символічною, що поєднує у собі слова з двох мов – італійської та латинської (5, с. 415).

Загалом, існує багато різновидів запозичених слів. У науковій літературі запозиченнями ще називають варваризмами, іншомовними словами, кальками, ітернаціоналізмами, проте найбільш поширеною та як на нашу думку, вдалою назвою до слів, які прийшли у наш словниковий склад – це запозичення.

2.2. Прямі запозичення з латинської мови

Прямі запозичення – слова або ж цілі вирази, що ввійшли до складу сучасної української літературної мови безпосередньо з тієї мови-першоджерела. Дібраний фактичний матеріал зі словників слів іншомовного походження (6; 7), дозволив виділити такі семантичні групи слів латинського походження в українській мові.

1. Суспільно-політична лексика, наприклад: *анексія* (лат. *annexio*) – насильницьке приєднання, загарбання однією державою території, яка належить іншій державі або народу (6, с. 49); *диктатор* (лат. *dictator*, від *dicto* – диктую, наказую) – 1) у Стародавньому Римі призначувана сенатом особа з необмеженими повноваженнями; 2) правитель з необмеженою владою; 3) переносно – особа, що має небажану владу в якійсь галузі і нав'язує свою волю іншим (6, с. 168); *конфедерація* (лат. *conferentia*, від *confero* – збираю в одне місце) – збори, нарада представників держав, наукових, громадських, наукових, громадських, навчальних та інших організацій для обговорення певних питань (6, с. 294); *місія* (від лат. *mission* – посилка, доручення) – 1) постійне дипломатичне представництво в якійсь державі, очолюване посланником, повіреним у справах; 2) представники держави чи міжнародної організації, послані в якусь країну, зі спеціальною метою або певним дорученням (6, с. 363); *президент* (від лат. *pratsident* – який сидить спереду) – 1) у ряді країн з республіканською формою правління глава держави; 2) виборний голова, керівник товариства, організації, установи, фірми, тощо (6, с. 457); *федерація* (від лат. *federation* – союз) – форма державного устрою; союзна держава, що складається з ряду держав або державних утворень, які поряд із загальнофедеральними, мають власні законодавчі, виконавчі і, як правило, судові органи; 2) спілка товариств або організацій (6, с. 607).

2. Медична, біологічна та фізіологічна лексика, наприклад: *абсцес* (лат. *abscessus* – гнояк) – скупчення гною в тканинах або органах тіла внаслідок руйнування тканин при гнійному запаленні їх (6, с. 4); *адреналін* (від лат. *ad* –

при і *renalins* – нирковий) – гормон мозкової речовини надниркових залоз; лікарський препарат – судинно-звужувальний та кровоспинний засіб (6, с. 15); *ампутація* (від лат. *amputatio*, від *amputo* – відрізую) – хірургічна операція, що полягає у повному або частковому відтинанні периферичної частини органа (кінцівки, молочної залози тощо) (6, с. 34); *варикозний* (від лат. *varix* – розширення вени) – вузлуватий, з багатьма розширеннями або потовщеннями; в – не розширення вен – патологічні зміни, що виявляються в розширенні, подовженні вен, утворенні звивин, клубків, тощо (6, с. 100); *дефективний* (від лат. *defectivus* – недостатній, неповний) – який має істотні фізичні чи психологічні вади, ненормальний (6, с. 163); *імунітет* (від лат. *immunitas* – звільнення, свобода) – несприйнятливість організмів до збудників інфекційних хвороб та впливу деяких отрут; 2) за середньовіччя – надання феодалові судових, фінансових та адміністративних прав на певній території; 3) виключне право не підлягати деяким загальним законам, що надається особам, які займають особливе становище в державі (6, с. 223); *коркостероїди* (від лат. *cortex* (*cortices*) – кора і стероїди) – гормональні речовини, що їх виділяє кора надлишкових залоз; виробляють також синтетично. Використовується при лікуванні деяких хвороб (лейкозів, артритів тощо) (6, с. 301); *мікстура* (лат. *mixture* – суміш) – рідинна лікарська форма із суміші кількох лікарських засобів для внутрішнього вживання (6, с. 359); *пасивний* (від лат. *passivus* – бездіяльний) – байдужий, бездіяльний, млявий. Протилежне – активний (6, с. 424); *перфузія* (від лат. *perfusion* – обливання, наповнення) – пропускання рідини штучним способом через порожнину органа або через кровоносні судини органа, частини тіла чи всього організму; штучний кровообіг, який здійснюється за допомогою соціальних апаратів (6, с. 435); *аборт* (лат. *abortus* – викидень) – мимовільне переривання вагітності протягом перших 28 тижнів (6, с. 2); *туберкульоз* (від лат. *tuberculum* – гулька) – загальне інфекційне захворювання людини і декількох тварин, що уражає здебільшого легені, кістки, шкіру, суглоби, кишечник (6, с. 593).

3. Математична, фізична та хімічна термінологія, наприклад: *абсциса* (від лат. *abscisus* – відрізаний) – одне з чисел, що визначають положення точки на площині або у просторі відносно даної прямокутної системи координат (пор. ордината). Позначається літерою *x* (6, с. 4); *амплітуда* (від лат. *amplitude* – широчінь, просторість) – найбільше значення періодично змінюваної величини (напр., найбільше відхилення маятника від положення рівноваги); 2) різниця показань висот на шкалі приладу (барометра, термометра); 3) (*матем.*) одна з величина, що визначають положення точки відносно полярної системи координат; 4) переносно – розмах, широчінь (6, с. 33); *перпендикуляр* (від лат. *perpendicularis* – прямовистий) – пряма лінія, що утворює прямий кут з даною прямою або площиною (6, с. 435); *медіана* (лат. *mediana*, букв. – середина) – 1) відрізок прямої лінії, що сполучає вершину трикутника із серединою протилежної сторони; 2) величина ознаки в статистиці, що ділиться варіаційний ряд на дві рівні частини (6, с. 346); *прогресія* (від лат. *progression* – рух уперед, розвиток) – числовий ряд, кожний член якого, починаючи з другого, є сумою попереднього члена і якогось постійного для цього ряду числа (арифметична п.) або добутком попереднього члена якогось постійного для цього ряду чисел (геометрична п.) (6, с. 463).

4. Сфера освіти, науки, наприклад: *альма-матер* (лат. *alma mater*, букв. – мати-годувальниця) – 1) старовинна студентська назва університету (який дає «поживу для розуму»); 2) переносно – місце де хтось навчається, виховується, набував професійних навичок (6, с. 28); *аспірант* (від лат. *aspirans* (*aspirantis*) – який до чогось прагне) – особа, що готується до науково-педагогічної діяльності, навчаючись у аспірантурі (6, с. 60); *докторант* (від лат. *doctorans* (*doctorantis*)) – особа, яка прикріплена до наукової установи для підготовки докторської дисертації (6, с. 180); *екстерн* (від лат. *externus* – зовнішній, сторонній) – особа, що складає екзамени в навчальному закладі, не відвідуючи заняття у ньому (6, с. 193); *колоквіум* (від лат. *colloquium* – співбесіда) – 1) одна з форм навчання – бесіда викладача з студентами; 2) вид екзаменів, 3) збори, на яких обговорюють наукові доповіді (6, с. 278); *семестр* (лат. *semestris* – піврічний, від *sex* – шість і

mensis – місяць) – у вищих та спеціальних навчальних закладах – половина навчального року (6, с. 518).

5. Юридична термінологія, наприклад: *адвокат* (*advocatus*, букв. – закликаний на допомогу) – 1) особа, яка надає юридичну допомогу населенню, установам, підприємствам і організаціям плодами, складанням різних юридичних документів і головним чином захистом їхніх інтересів у судовому засіданні; 2) переносно – той хто виступає на захист кого-небудь (6, с. 14); *депозит* (від лат. *depositum* – річ, віддання на схов) – гроші або цінні папери, що їх вносять до кредитних установ для зберігання. Імпортний д. – обов’язкові платежі у конвертованій валюті, які вносяться імпортерами на спеціальні банківські рахунки; впроваджений з метою обмеження імпорту (6, с. 161); *трибунал* (від лат. *tribunal* – судилище) – 1) надзвичайно судовий орган, який провадить розгляд військових та особливо тяжких цивільних злочинів; 2) розгляд судових справ цим органом (6, с. 588); *юстиція* (лат. *justitia*, букв. – справедливість) – сукупність судових установ, діяльність суду, щодо здійснення правосуддя, а також судове відомство (6, с. 661); *юрисдикція* (лат. *jurisdiction*, від *jus* (*juris*) – право і *dico* – проголошую) – повноваження давати правову оцінку фактам, розв’язувати правові питання (6, с. 661).

6. Технічна термінологія, наприклад: *аккумулятор* (лат. *accumulator* – збирач, від *accumulo* – нагромаджую) – пристрій (електричний, гідравлічний,) для нагромадження енергії з метою її наступного використання (6, с. 23); *генератор* (від лат. *generator* – родоначальник) – 1) пристрій, апарат чи машина, які виготовляють якийсь продукт (газ, лід тощо), виробляють електричну енергію або перетворюють один вид енергії на інший.; 2) переносно – *генератор ідей* – творча людина, здатна спрямовувати інших на розробку нових напрямків, висувати нові підходи (6, с. 123); *комутатор* (від лат. *commute* – змінюю) – 1) пристрій для вмикання, вимикання, перемикання електричних кіл; 2) місцева електронна мережа, на якій з’єднання абонентів відбувається вручну (6, с. 285); *трансмсія* (від лат. *transmission* – перехід, передача) – механізм, за допомогою якого передають рух від двигуна до робочих машин (6, с. 583).

7. Мовознавча термінологія, наприклад: *адвербіалізація* (від лат. *adverbium* – прислівник) – перехід слів різних частин мови (переважно іменників і прикметників) у прислівники (напр., *ранком, блискавкою*) (6, с. 13); *афікс* (від лат. *affixus* – прикріплений) – частина слова, що має граматичне значення і вносить зміни у значення кореня. Інші назви – формант, форматив (6, с. 66); *деривація* (лат. *derivatio*, – відводжу, утворюю) – 1) підведення води з водойми до гідроелектростанції та інших об'єктів, а також відведення її з них (каналами, тунелями тощо); 2) утворення нових слів від уже наявних у мові (6, с. 162); *інфікс* (від лат. *infixus* – вставлений) – афікс, який вставляють усередину основи слова при словотворенні або словозміні (6, с. 237); *предикат* (від лат. *praedicatum* – який передує) – 1) у логіці один із двох термінів судження, а саме: той в якому щось говориться про предмет мови (суб'єкт); 2) (мовозн.) присудок (6, с. 457).

8. Імена богів давньої міфології, наприклад: *Вікторія* (лат. *Victoria* – перемога) – 1) у давньоримській міфології богиня перемоги, у давньогрецькій Ніке, Ніка; 2) рід багато річкових водяних, трав'янистих рослин родини лататтєвих. Поширені в Тропіках Південної Америки; *Патрон* (від лат. *Patronus* – захисник, покровитель) – 1) Багата та впливова особа Стародавньому Римі, що брала під своє покровительство вільних незаможних або неповноправних громадян; 2) переносно – начальник, хазяїн, покровитель (6, с. 427); *Янус* (лат. *Janus*) – 1) у давньоримській міфології бог часу, початку й кінця будь-чого (зображували з двома обличчями – старим, молодим, оберненими в різні боки); 2) переносно – дворушник, підступна людина (6, с. 662).

9. Власні назви. Чоловічі імена: Валентин (лат. *valens* – сильний, здоровий, міцний) (8, с. 39), Віктор (лат. *viktor* – переможець) (8, с. 41), Віталій (лат. *vitalis* – життєвий) (8, с. 42), Інокентій (лат. *innocens* – невинний) (8, с. 57), Клим, Климентій (лат. *clemens* – милосердний) (8, с. 60), Кость, Костянтин (лат. *constans* – постійний, стійкий) (8, с. 61), Лук'ян, Лука (лат. *lux* – cdsnkj) (8, с. 64), Максим (лат. *maximus* – найбільший) (8, с. 65), Мар'ян (лат. *mare* – море) (8, с. 67), Сергій (лат. *servus* – служитель) (8, с. 86), Сильвестр (лат. *silverstes* – лісовий) (8, с. 87), Устим (лат. *iustus* – справедливий) (8, с. 91), Фелікс

(лат. *felix* – щасливий) (8, с. 92), Флорентин, Флорентій (лат. *florvus* – квітучий) (8, с. 94). Жіночі імена: Домініка (лат. *dominica* – панська, господня) (8, с. 118), Інна (лат. *inno* – та, що плаває) (8, с. 126), Клара (лат. *clara* – ясна, сильна) (8, с. 39), Маргарита (лат. *margarita* – перлина) (8, с. 139), Марина (лат. *marina* – морська) (8, с. 139), Мокрина (лат. *maser* – мокрий) (8, с. 144), Наталія (лат. *natalis* – рідний) (8, с. 146), Регіна (лат. *regina* – цариця) (8, с. 155), Роксолана (лат. *roxolana* – роксоланка, українка) (8, с. 156).

Отже, запозичення є важливим елементом кожної мови. Використання іншомовних слів значно збагачує лексику, таким чином розширюючи її виражально-стилістичні можливості. У сучасній українській літературній мові нараховано приблизно 3000 латинізмів. Нами було досліджено 500 лексичних одиниць з латинським корінням. Найпродуктивніша семантична група латинізмів – слова на позначення медичних, біологічних та фізіологічних процесів – 30 % від загальної кількості прямих запозичень з латинської мови. Друга семантична група – лексика освітньої сфери – становить приблизно 15%, математична, фізична та хімічна термінологія – 13%; юридична термінологія – 10%, суспільно-політична лексика – 10%; мовознавча термінологія – 9%; слова на позначення технічних процесів та складають – 7%, власні назви – 6%.

2.3. Непрямі запозичення з латинської мови

Запозичення, що були засвоєні однією мовою через посередництво інших мов, називають непрямыми, або опосередкованими. Нами було виявлено два різновиди запозичень латинського походження:

- 1) іншомовні слова з латинським корінням, запозичені українською мовою через посередництво інших мов;
- 2) іншомовні слова, засвоєні з інших мов через посередництво латинської мови. [7].

Проаналізуємо слова першого типу. Посередницями для проникнення в українську мову слів латинського походження, як виявилось, були слов'янські

(польська, російська) та неслов'янські (французька, німецька, англійська, італійська, грецька) мови.

Так, через польське посередництво засвоїлися такі латинізми: *провінція* (пол., від лат. provincia - провінція) – завойована територія за межами Італії (3, с. 591); *ревізія* (пол., від лат. revise «знову дивлюся, розглядаю; знову приходжу, навіщаю») - перевірка правильності і законності діяльності підприємства, установи, організації або службової особи. (4, с. 40); *статут* (пол. від лат. statitum «ухвала, постанова, рішення») – правила, що визначають завдання, структуру, функції та порядок діяльності якої-небудь установи, організації (4, с. 402); *поліція* (пол. від лат. policia «адміністрація, уряд держави, республіки») - система особливих органів державного управління задля охорони існуючого ладу та встановленого порядку (3, с. 494); *навігація* (пол. від лат. navigatio «судноплавство») – 1) плавання кораблів по морях, річках; 2) пора, при якій можливе судноплавство (3, с. 15).

Значна кількість слів латинського походження прийшли до нас через посередництво німецької та французької мов, наприклад: *лігатура* (нім., від лат. ligatura – зв'язування; поєднування) – зображення одним письмовим знаком двох або кількох літери (2, с. 250); *пальма* (нім., від лат. palma) – вічнозелена, переважно деревна рослина з віялоподібним листям (3, с. 268); *регістр* (нім., від лат. regesta «список, перелік, реєстр») – 1) регулятор у деяких машинах; 2) ділянка звукового діапазону (4, с. 245); *факультет* (нім., від лат. facultas – спроможність, здатність) – підрозділ, частина, відділ вищого навчального закладу, де викладають певні предмети та готують фахівців певного профілю (4, с. 67); *хірург* (нім. chirurgie, від лат. chirgia) – лікар, фахівець з хірургії (4, с. 177); *цемент* (нім. zement, від лат. caementum «битий камінь») – мінеральна порошкоподібна речовина (5, с. 236); *район* (фр. rayon, від лат. radius «промінь, спиця») – 1) адміністративно-територіальна одиниця; 2) частина території, що становить єдине економічне ціле (4, с. 18); *ферма* (фр. ferme, від лат. firmus «міцний, стійкий, постійний наділ землі, непохідний») - сільськогосподарське підприємство (5, с. 89); *фон* (фр. fond, від лат. fundus «основа, дно») – 1)

основний колір або ж тон на якому зроблено візерунок, малюнок; 2) другий план картини, рельєфу, орнаменту тощо (5, с. 111); *пігмент* (фр. pigment, від лат. pigmentum «фарба, барвник») – 1) речовина у тваринному та рослинному організмах, яка надає забарвлення їхнім тканинам; 2) синтетичний барвник, який не розчиняється у воді, спирті тощо (3, с. 387); *урбанізм* (фр. urbanisme, від лат. urbanus «міський, вихований, елегантний») – напрям в архітектурі та містобудівництві в 20 столітті (5, с. 42).

Російська мова-посередниця сприяла проникненню в українську мову таких слів: *турнік* (рос. турник, від лат. tournare – точити; обертатися) – гімнастична перекладена (3, с. 683); *плінтус* (рос. плинтус, від лат. plintus «плінтус, нижня частина п'єдесталу колони») – дерев'яний брусок уздовж внутрішніх стін будинку (2, с. 448).

Завдяки румунській мові в українську потрапили слова: *ріпа* (рум. від лат. гіра «берег ріки») – високий стрімкий берег чи урвище (4, с. 79); *румун* (рум. rumin, від лат. romanus «римський») – громадянин Румунії (4, с. 141) тощо.

Частина латинізмів поповнила склад української мови за посередництвом західноєвропейських мов, як-от:

1) англійської: *симпозіум* (англ. symposium, від лат. symposium «бенкет, дружня розмова») – наукова нарада (4, с. 232); *прожектор* (англ., від лат. proiectus «кинутий вперед») – освітлювальний апарат (3, с. 594).

2) італійської: *нетто* (іт. netto, від лат. nitidus – блискучий; чистий) – вага якогось товару (6, с. 80); *темп* (іт. tempo, від лат. tempus «час, проміжок часу») – швидкість перебігу чогось (3, с. 543); *агрус* (іт., від лат. agresta «зелений виноград») – кущова рослина з колючими гілками та великими кисло-солодкими їстівними ягодами (1, с. 47).

Є поодинокі випадки запозичення з латинської мови через грецьку, наприклад: *Терентій* (гр., з лат. Terentius «який тре») – чоловіче ім'я (3, с. 345).

Науковий інтерес викликають латинізми другого типу: латинська мова стала посередницею для лексичних запозичень лише з грецької мови, наприклад: *амфора* (лат. amphora, від гр.) – конічний глечик з двома ручками

(6, с. 69); *архітектор* (слат. architector – творець, будівник, від гр. – зодчий, будівник) – фахівець у галузі архітектури (6, с. 90); *нектар* (лат. nectar, від гр. – нектар) – напій Богів в античній міфології (2, с. 69); *монарх* (слат. monarch, від гр.) – єдиновладний голова держави (2, с. 506); *ліра* (лат. lyra, від гр.) – сузір'я Північної півкулі неба (6, с. 324); *нерви* (лат. nervus «жила, нерв», з гр.) – сукупність у людини й тварини нервових волокон, оточених сполучнотканинною оболонкою по яких проходять нервові імпульси (6, с. 385); *оксиген* (лат. oxigenium, від гр.) – назва кисню, яку застосовують у назвах різних сполук (6, с. 399); *опій, опіум* (лат. opium, від гр. «рослинний сік») – засохлий на повітрі молочний сік з нестиглих головок снотворного маку. Містить алкалоїди: морфін, папаверин, кодеїн та ін. (6, с. 404); *пауза* (лат. pausa, від гр. «припинення») – 1) перерва, зупинка; 2) чітко визначена перерва в звучанні одного, кількох чи всіх голосів музичного твору; 3) зупинка артикуляційних рухів мовних організмів, яка супроводжується перервою в подачі голосу (6, с. 427); *полюс* (лат. polus, від гр. «вісь») – 1) один з крайніх пунктів (п. географічний); 3) точка перетину магнітної осі Землі з її поверхнею (п. світу) тощо (6, с. 452); *центр* (лат. centrum, від гр. «вістря, осердя») – середня частина чогось; точка, рівновіддалена від усіх точок кола (поверхні кулі); місто, населений пункт, у якому зосереджено управління районом, областю, краєм, республікою; найвищий орган керівництва якою-небудь діяльністю; система нервових утворень, що керують якоюсь функцією організму тощо (6, с. 641).

Також нами було виявлено одне слово, що засвоїлося з німецької мови через посередництво латинської: *кобальт* (лат. cobaltum, від нім. Kobold) – хімічний елемент; важкий метал сріблястого кольору з рожевим відтінком (6, с. 274).

Цікавими є випадки слів, які потрапили в українську мову через посередництво одночасно двох мов. Так, наприклад, низка лексем засвоїлася шляхом польського та німецького опосередкування (важко становити, яка роль кожної мови): *провокація* (пол., нім., від лат. provocatio «виклик; апеляція») – 1) навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав, щоб штовхнути їх на

згубні вчинки; 2) штучне збудження хвороби (3, с. 591); *магістрат* (пол., нім., від лат. *magistratus* «державна влада, державне управління») – у Литві, Польщі та Україні (до другої половини XIX ст.) орган міського самоврядування; муніципалітет (2, с. 353). Через польську і французьку мови проникло в українську мову слово *медик* (пол., фр., від лат. *medicus* «лікар») – фахівець з медицини (2, с. 428).

Завдяки німецькій та французькій мовам запозичилося слово *фільтр* (нім., фр., від лат. *filtrum* «фільтр із повсті») – пристрій, прилад або речовина для очищення рідини, газу тощо від непотрібних домішок (3, с. 100). Через посередництво двох слов'янських мов засвоїлися лексеми: *реліквія* (рос., пол., від лат. *reliquare* «залишки, спадщина») – предмет релігійного походження, який має цінне значення (4, с. 55); *корали* (рос., пол., від лат. *corallus* «корал») – рід морських поліпів; вапняні відклади цих тварин, використані для прикрас (2, с. 11) тощо.

Німецька та італійська мови спричинили появу слова *селітра* (нім., іт., від лат. *salnitrum* «лужна сіль») – азотнокислі солі натрію, калію, амонію тощо, які використовують для виготовлення вибухових речовин, добрив (4, с. 209). Слово *чемпіон* (анг., фр., від пізньолат. *campionem* «боєць; той, що завойовує поле») – переможець змагань на першість із якогось виду спорту (5, с. 295) поповнило фонд іншомовної лексики завдяки англійській та французькій мовам.

Як бачимо, значна частина мов (як слов'янських, так і неслов'янських) відіграли важливу роль у засвоєнні латинізмів. 26 % припадає на слова латинського походження, запозичені через посередництво слов'янських мов (польської, російської), а 68 % від кількості усіх проаналізованих нами непрямих запозичень – на опосередковані латинізми із західноєвропейськими мовами-посередницями, решта (6 %) – охоплює інші випадки.

2.4. Слова запозичені з латинської мови з непрозорою етимологією

Лексичне значення слів тісно пов'язане з етимологією. Часто для того, аби проаналізувати лексичні одиниці, варто глибинно вивчити походження мовної

одиниці. Тож особливе місце серед непрямих запозичень займають слова із сумнівною етимологією. Науковці щодо походження окремих латинізмів подають різні версії: в одних словах сумнівною є мова-посередниця, в інших – мова-джерело, а в третіх – сумнівними можуть бути як мова-посередниця, так і мова-джерело.

Нами виявлено такі слова із сумнівною мовою-посередницею: *легенда* (через нім. або фр. посередництво запозичено з середньолат. мови). Одні дослідники вважають, що середньолат. *legenda* «те, що повинно бути прочитане» пов'язане з лат. *lego, legere* «читаю, вимовляю, декламую» (2, с. 209). На думку Г. П. Циганенка, слово *легенда* засвоїлося через німецьке *legende* або прямо із середньолатинського *legenda* «те, що потрібно читати», оскільки у літературі середньовіччя були твори, які включали опис життя святих. Середньолатинське слово *legenda* пов'язане з *legendus* «той, який читають» та *lego, legere* «читати» (9, с. 209).

На думку авторів «Етимологічного словника української мови», слово *декрет* є запозиченням з латинської мови мови: лат. *decretum* «постанова» пов'язане з *despere* «вирішувати», що утворено за допомогою префікса **de-** від *despere* (2, с. 27). У «Словнику слів іншомовного походження» слово *декрет* має латинське коріння, але проникло в українську мову шляхом французько мовного посередництва, як-от: фр. *decret* від лат. *decretum* (6, с. 237).

До розряду латинських запозичень, у яких сумнівною є мова-джерело, належить такі: *диплом* (фр. *diplome*, від грец. – лист, документ, складений удвоє) – 1) офісний документ про закінчення вищого чи середнього спеціального навчального закладу, про присвоєння вченого ступеня чи звання, 2) офісне свідоцтво про наукове відкриття, технічний винахід, 3) документ, який засвідчує право організації чи особи на виконання певної дії, 4) нагорода за успіхи у спортивних змаганнях, конкурсах, 5) робота, яку виконують випускники вищих або середніх навчальних закладів після закінчення певного курсу навчання (6, с. 169). На думку Г. П. Циганенка, слово *диплом* запозичено із французької мови в XVII ст. Французьке *diplome* «диплом» походить від латинського *diploma* «лист,

складений удвоє», оскільки документ за зовнішнім виглядом нагадує лист. Латинське слово, очевидно, пов'язане з грецьким *diploma* «предмет, що складається» (8, с. 109). Є також думка, що лексему *диплом* через посередництво латинської мови запозичено з грецької (від гр. «аркуш, документ (складений удвоє)» (1, с. 74).

Слово *гуманізм*, що означає «1) прогресивний ідейний напрям культури епохи Відродження, що утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки й людської особистості від обмежень і схоластики; 2) ставлення до людської особистості як до найвищої цінності» вважають запозиченням із латинської (лат. *humanus* – людяний, людський) (6, с. 200). Проте існує думка, що *гуманізм* засвоєно через російську і польську мови з німецької, оскільки нім. *humanismus* походить від лат. *humanus* «людяний», похідного від *homo* «людина, чоловік» (1, с. 618). На погляд Г. П. Циганенка, це слово проникло з німецької мови й утворилося на базі латинського слова (9, с. 196–197).

Непроста доля спіткала слово *сонорний* (від лат. *sonorus* – дзвінкий) «приголосний звук, під час утворення якого переважає голос над шумом» (6, с. 716). На думку авторів «Етимологічного словника української мови», це слово засвоїлося із західноєвропейських мов (фр. *sonore* «дзвінкий, звучний», англ. *sonorus* «звучний, дзвінкий; сонорний») (4, с. 354). Російський етимолог Г. П. Циганенко виводить лексему *сонорний* від латинського *sonorus* «звучний», що є похідним утворенням від *sonor* «дзвін, голос, звук») (8, с. 392).

Слово *легіон* також має невизначену етимологію. Українські дослідники вважають, що воно через старослов'янську і грецьку мови запозичилося в давньоруську з латинської; лат. *legio* «набрані люди, римське військове з'єднання», пов'язане з дієсловом *lego*, *-ere* «збираю, вибираю, набираю» (2, с. 209). На думку С. М. Морозова та Л. М. Шкарапути, лексема *легіон* є прямим засвоєнням з латинської мови (лат. *lego* «збираю, набираю») – 1) вища бойова одиниця в армії стародавнього Риму; 2) у 20 ст. в багатьох державах назва різних формувань; 3) назва деяких фашистських угруповань; 4) орден почесного

легіону – вищий орган Франції; 5) переносно – безліч, величезна кількість (6, с. 387).

Мовні одиниці, у яких сумнівним є як мова-джерело, так і мова-посередниця, виявлено такі: *агент*, *градація*, *гравітація*.

Слово *агент*, як переконані укладачі «Етимологічного словника української мови», є запозиченням з німецької мови через російське і польське посередництво, про що свідчить подвійний наголос: німецьке *Agent, agenture* походить від французького *agent, agenture* (1, с. 45). «Словник слів іншомовного походження» подає дещо іншу інформацію щодо походження цієї лексеми: *агент* (від лат. «діючий») – 1) особа, що діє за чийось дорученням, уповноважений, 2) шпигун, диверсант; у дореволюційній Росії – секретний співробітник царської охорони, 3) у природничих науках – чинник, що викликає те або інше явище (6, с. 27). Російський етимолог Г. П. Циганенко вважає слово *агент* німецького походження. Німецьке *Agent* «агент», що тотожне однозвучному французькому слову, походить від латинського *agens, agentis* «діяльний» (8, с. 14).

Порівняймо етимологію слова *градація*, представлену в різних лексикографічних джерелах: (через російське, польське посередництво з латині; лат. *gradatio* «поступовість; посилення» походить від *gradus* «ступінь») – послідовність, поступливість у розміщенні чого-небудь, при переході від одного до іншого; розподіл однорідних предметів, понять, за ступенем якості або кількості (1, с. 581). На думку Г. П. Циганенка, *градація*, очевидно, запозичено з французької мови в кінці XVIII ст. Французьке *gradation* «градація» є засвоєнням з латинської мови, де *gradation* «поступове підвищення» стало суфіксальним утворенням від *gradus* «крок, східець» (9, с. 154).

Аналогічно: *гравітація* – (від новолатинської мови; новолатинське *gravitatio* «тяжити» від лат. *gravitas* «вага» є похідним від *gravis* «важкий») – 1) всесвітнє тяжіння; 2) метод збагачення корисних копалин (1, с. 508). Є думка, що слово запозичено з французької мови або прямо з латинської у кінці XVIII ст.

(франц. gravitation «гравітація, тяжіння» засвоїлося з латинської мови, де gravitatio є похідним від gravitas «тяжіння» (8, с. 126).

Науковий інтерес викликають слова із сумнівним походженням, адже задля того, аби здійснити глибинний аналіз слова, потрібно скористатися етимологічними словниками. У ході лінгвістичних досліджень нами виявлено поодинокі випадки слів, на етимологію яких погляди вчених розходяться. Нами виявлено три типи слів із сумнівною етимологією (у яких сумнівні мова-джерело, мова-посередниця, або ж і мова-джерело, і мова-посередниця). Слова з сумнівною етимологією складають 1, 2% від загальної кількості проаналізованих нами лексем.

Висновки до II розділу

Отже, у процесі становлення кожної держави існує таке явище як запозичення. Мовна система, як ми знаємо, не є винятком. Існують такі мовні запозичені одиниці: безпосередні (прямі) та опосередковані (непрямі), кальки і напівкальки та інтернаціоналізми. У кількісному вимірі прямі запозичення становлять 60% від загальної кількості проаналізованих лексичних одиниць, непрямі – 30%, кальки та напівкальки – 9,2%, слова-інтернаціоналізми – 0,8%.

Прямі засвоєння увійшли в лексичну систему безпосередньо з певного мовного джерела. Нами виділено 9 семантичних груп слів латинського походження: суспільно-політична лексика, медична, фізіологічна та біологічна лексика, термінологія з математичної, фізичної та хімічної сфери, мовознавча термінологія, юридична, технічна, слова наукової, освітньої сфери, імена богів давньої міфології та власні назви.

Непрямими засвоєннями називають слова, які адаптувалися в лексичній системі, за допомогою мов-посередниць. У процесі аналізу фактичного матеріалу нами було виявлено два різновиди непрямих засвоєнь з латинської мови: 1) слова з латинським корінням, запозичені українською мовою через посередництво інших мов; 2) слова, засвоєні з інших мов через посередництво латинської мови. Для першого типу посередницями стали як слов'янські (польська, російська) так і неслов'янські мови (французька, німецька, англійська,

іспанська, італійська, грецька). Другий різновид, у якому латинська мова стала посередницею, включає лише слова з грецької мови.

Особливий пласт слів займають слова з сумнівною етимологією, вони складають 1,2% від загальної кількості проаналізованих нами лексичних одиниць. Загалом, ми виділили три версії походження латинізмів: 1) сумнівною є мова-посередниця; 2) сумнівною є мова-джерело; 3) сумнівною є як мова-посередниця так і мова-джерело.

РОЗДІЛ III

СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ У КОНТЕКСТІ ОПАНУВАННЯ ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ. ОМОНІМІЗАЦІЯ ЛАТИНІЗМІВ

3.1. Структурно та лексико-семантичні особливості типів омонімізації латинської мови в українському словниковому складі

Лексика української мови є надзвичайно багата та різноманітна. Вона постійно змінюється та поновлюється запозиченими-словами. При запозиченні слова могли повторюватись хоч і мати при цьому інше лексичне значення, або ж звучати майже однаково, проте відрізнятись однією літерою від вже існуючої лексеми. Саме на основі цієї проблеми мовознавці поділили слова на певні групи за значеннями. Їх зараз називаємо синонімами, антонімами, паронімами, омоніми. Кожна з цих груп має свої особливі характеристики та посідає важливе значення в українському мовознавстві. У ході розкриття лексичних значень слів людина сміливо може віднести його до належної вже групи.

Щодо слів омонімів, то саме їх вивчення дає нам можливість відчувати різницю у трактуванні слів, побачити діапазон окремих лексем, які позначають несхожі слова, зрозуміти значення омонімічних пари. Розуміння та сприйняття лексичних значень цієї групи слів допомагає і на рівні культури мови, а саме у правильності використання потрібних сполук у своєму мовленні та на письмі. Тож вивчення запозичених слів-омонімів з латинської мови, на нашу думку є актуальним та потребує детальнішого дослідження. Слова латинського походження, що є у складі омонімічних одиниць частково досліджували у своїх наукових працях такі вчені як О. Коробова, Т. Лукінова, В. Сімонок, О. Леончик та інші. Але проблема омонімії у лінгвістиці так і залишається не повністю розкрита. На думку О. Романової проблема «омонімії пов'язана з більш загальною проблемою співвідношення змісту і форми у мові. Довільний зв'язок між планом вираження і планом змісту мовної одиниці є підґрунтям появи великої кількості однакових за формою, але відмінних за значенням слів, які мають бути зафіксовані в лексикографічних працях і відповідним чином опрацьовані» [2, 310].

Сам термін «омонімія» вживається відносно самих словоформ лексем та інших мовних знаків. Омонімом можна вважати таке слово, для якого існує інше слово на певному історичному зрізі, яке належить до тієї ж частин мови та є тотожне йому фонетично, граматично. Вивчення омонімів розпочалось ще у 1928 році, завдяки двом статтям Л. Булаховського «Из жизни омонимов» [2, с. 330–342] та «Об омонимах в слав'янских языках» [3, с. 101-107]. Хоч і темою омонімії вчені почали цікавитись вкінці 20 років, на сьогодні ще не існує точного аналізу щодо самого лексикографічного значення терміна «омонімі» як окремого дослідження.

Аналізуючи словниковий склад української мови слід звернути увагу й на те, що саме латинські омоніми неабияк заповнили систему власних назв. Доказом цього є втрата семантичних зв'язків з епонімами. Цей процес переходу відбувся ще за часів античності. Його передумовою стала своєрідність міфологічної логіки та занадто метафоричне зіставлення природніх та культурних об'єктів. Якщо говорити точніше то часові межі закріплених омонімічних значень запозичених латинських слів у словниковому складі нашої мови є досить різноманітні. Зустріти їх ми можемо як у історичних пам'ятках XIII століття, так і в сучасних писемних джерелах XXI століття. Тому дослідження омонімів латинської мови неможливо уявити без історико-порівняльного методу, адже особливу увагу слід звертати на етимологію слова та його історію. Внаслідок запозичування, використання омонімів в мові викликає певні труднощі. Насамперед, вони пов'язані зі збігом форм самих слів, які вже побутують в мовленні, проте мають абсолютне різне значення у порівнянні із запозиченим [20, с. 2].

У процесі розмежування омонімів нами було з'ясовано повну часткову адаптацію латинських слів. Очевидно, що повні омоніми збігаються у всій системі форм. В свою чергу часткові омоніми, за звучанням не збігаються. В результаті аналізу можемо говорити про три найбільш поширених групи часткових омонімів:

- Омографи
- Омоформи
- Омофони

Омографи - це вид омонімів, для яких характерна відмінність у вимові слів та їхнє значення, проте вони абсолютно тотожні у плані написання. У словниковому складі української мови їх є значно менше, аніж омофонів. Наведемо приклади:

*Кухар*¹ (запозичене з лат. через пол. посередництво) – людина, яка професійно готує їжу, пов'язане з латинським словом «kuchati» - куховарити; *кухар*² - дерев'яний посуд, об'ємом 8 літрів. Очевидно, слово виникло у результаті змінення слова «куфа».

*Латір*¹ (неясне, переконливо виводилось з лат. altare «олтар, вівтар») – пов'язане з міфологією, означає чудодійний камінь; *Латир*² (запозичене з молд. мови, походить від лат. latere) – збоку поряд, поруч.

Омоформи – слова для яких характерна тотожність у вимові, але різниця у написанні. Під час аналізу ми з'ясували, що основну кількість омоформ латинського запозичення становлять власні назви, а точніше – імена. Наприклад:

*Мавр*¹ – (запозичено з лат. через посередництво гр.) – чоловіче ім'я; *мавр*² – (запозичено з грецької, що походить з лат. Maurus) - житель північної Африки, араб.

*Лілія*¹ (запозичено з лат., можливо через нім. посередництво) – жіноче ім'я, що походить від назви квітки; *лілія*² – декоративна рослина, з величезним стеблом та яскравими квітами.

Омофони становлять найбільш широку групу серед усіх видів часткових латинських запозичень. Омофонами у мові вважаються слова, які співпадають у звучанні, але відрізняються своїм написанням. Приклади латинських омофонів:

*Метал*¹ (запозичено з лат. мови через посередництво західноєвроп. мов) – хімічна речовина, для якої характерна міцність матеріалу, ковкість та блиск; *метан*² (з лат. мови, через посередництво рос. мови) – безбарвний газ. (6, с. 45)

*Корбан*¹ (запозичено з лат. мови) – дерев'яна посудина, призначена для води; *Корба*² (запозичено з пол., через лат. посередництво) – пристрій вантажопідйомний, який виглядає як вал з ручкою. (6, с. 254)

Окрім цього у сучасному мовознавстві існує двоаспектна класифікація слів-омонімів:

- Перша щодо позиції генезису, внаслідок чого омоніми поділяються на гетерогенні, або їх ще називають різноетимонні та гомогенні (одноетимонні).
- Друга ж стосується мовної структури омонімів. В результаті чого вони поділяються на лексичні; фонологічні; лексико-граматичні та граматичні [12].

У плані вираження омоніми поєднані за такими ознаками як: тотожність фонетична та графічна, а щодо змісту у них характерна відмінність граматичних та лексичних значень у словах. Під час аналізу типів омонімів (гетерогенних чи гомогенних) ці ознаки є досить важливими.

У межах розмежування структурних та лексико-семантичних ознак омонімів латинського походження було виділено три основні групи.

До першої групи належать омоніми, що виникли в результаті певних фонетичних перетворень. Їм вдалось адаптуватись враховуючи різні періоди свого використання. До найбільш вдалих фонетичних перетворень, які спричинили появу омонімів у латинській мові, належать: метатеза; монофтонгізація дифтонгів ну і звичайно, історичні процеси, які виникали в системі латинських приголосних [13, с. 253].

Другу групу омонімів становлять слова, що виникли в результаті розриву смислового зв'язку багатозначного слова та водночас появи самостійних лексичних одиниць.

Третя група омонімів це вже словотвірні омоніми. Їхнє функціонування зумовлене насамперед зміною твірних елементів у слові. Трапляються ще у латинській мові випадки омонімії, коли апелятив переходить у онім і навпаки. Перехід загального імені у власний (онім) можливий лише за умови повного перетворення. [15, с. 40].

Отже, підсумовуючи можна сміливо сказати, що омонімія буквально пронизує всю мову, всі рівні, яруси її структури, ланки в тому числі і в запозичених словах. Слова латинського походження, які є омонімами вчені класифікують по-різному, враховуючи фонологічні, лексичні властивості. Враховуючи адаптаційні процеси лексичних запозичень омоніми поділяються на омофони, омоформи та омографи. Найбільш значну за кількістю групу латинських омонімів становлять омофони. Якщо говорити про структурні та лексико-семантичні ознаки омонімів латинського походження то тут вони також поділяють на три групи, кожна з яких має свої (фонетичні, смислові, словотвірні) елементи.

3.2. Гетерогенні омоніми латинського походження

Як відомо за походженням науковці виділяють гомогенні та гетерогенні омоніми. Гетерогенна лексика має досить велику кількість найменувань. Ці слова ще називають варварзмами, екзотичною лексикою, ксенонімами, локалізмами. Цікавим є те, що гетерогенні елементи можуть охоплювати явища різних мовних рівнів, проте найбільше їх є у лексиці.

Вчені вважають, що поштовхом до появи гетерогенних омонімів латинського походження були фонетичні зміни, які виникали у латинській мові. Найбільш поширеною зміною була зміна консонантів у словах, після неї монофтонгізація і остання синкопування метатези. До прикладу слово у латинському слові *oclopetra* (сорока) відбулась редукція голосного, внаслідок чого утворилось латинське слово «< oc(ŷ)lus» [29, с. 220-223].

Характерним для гетерогенних елементів будь-якої мови є їхня різноманітність як з генетичного, так і з структурно-функціонального погляду. Також слід зауважити, що гетерогенні елементи неможливо інтегрувати у граматичну систему мови-реципієнта.

Гетерогенні – омоніми, які не мають жодного відношення до багатозначності. У них є ідентичні звукові форми. Їхнє формулювання сталось у різні часові етапи та є від різних джерел походження.

Серед гетерогенних є слова, які виникли з однієї мови, зокрема латинської, але проникли в наше середовище за посередництвом різних мов. Прикладом можуть послужити такі слова [31, с. 749-752].

*Такт*¹ (нім. tact, від лат. tactus – дотик, дія) – 1) музична одиниця метра, 2) ритм руху, рівномірність і *такт*² (франц. tact, від лат. tactus) – почуття міри, вміння поводитися делікатно, дотримуватися правил, пристойності (6, с. 561).

*Сак*¹ (від лат. saccus, що походить від гр. σάκκος) – риболовська снасть із сітки, що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до держална; *сак*² (фр. sac ‘мішок’ походить від лат. saccus) – жіноче півпальто вільного крою.

*Кар’єр*¹ (франц. carriere від італ. carriera – біг) – біг коня з граничною швидкістю; вид амору і *кар’єр*² (франц. carriere від лат. quadraria – каменоломня) – гірниче підприємство, що добуває вугілля, руди й нерудні корисні копалини відкритим способом, 2) гірничі виробки, що утворюються під час добування корисних копалин відкритим способом (6, с. 256).

Також виявлено омонімічні одиниці латинського походження, які виникли від різних слів та мов. Назвемо такі.

*Легат*¹ (лат. legatus, від lego – посилаю) – 1) посол у Стародавньому Римі; 2) духовна особа, яку посилає папа римський з особливим дипломатичним дорученням і *легат*² (лат. legatum – належне за заповітом) – у заповіті доручення спадкоємцю виплатити якійсь особі певну суму (6, с. 387).

*Ас*¹ (лат.) – грошова одиниця, винагорода Риму і *ас*² (фр. – туз, преносно – майстер своєї справи) – 1) льотчик-винищувач вищого класу, майстер повітряного бою, 2) командир підводного човна, що затопив кілька суден противника, 3) переносно – визначний майстер своєї справи (6, с. 70).

Третій різновид омонімів латинського походження включає однозвучні лексичні одиниці, які проникли в українську мову різними шляхами – прямо і непрямым способом. Ними є такі слова.

*Куб*¹ «шестигранник» – запозичення, можливо, через західноєвропейське посередництво з латинської мови (лат. cubus «грань, гральна кістка» і *куб*² –

великий казан, бак для перегонки або кипіння рідини (псл. * *kuь* «видовбана з дерева посудина, споріднене з гр. «посудина») (2, с. 118).

*Тонічний*¹ (гр.) – 1) який стосується наголосу; тонічне віршування – віршування, що ґрунтується на чергуванні наголошених; ненаголошених складів, 2) пов'язаний з тонікою і *тонічний*² (від фр. з лат., від гр. – напружений) – який стосується тону організму, окремих органів, тканин (6, с. 578).

Тож, враховуючи усе вищезазначене ми можемо стверджувати, що гетерогенна лексика латинської мови не пов'язна із багатозначними словами. Серед гетерогенні омонімів можна виділити три типи. Це латинські слова, що проникли в лексику української мови за посередництвом інших, омоніми, що походять від різних слів та остання слова, які увішли в наш словниковий склад як прямим так і непрямым способами.

3.3. Гомогенні омоніми латинського походження.

Гомогенні – це ті омонімічні одиниці, які виникли внаслідок розпаду багатозначного слова. Цей розпад був зумовлений насамперед розірванням зв'язків багатозначного слова, порушення його змісту, форми, тобто семантичної цілісності слова. Часто гомогенні омоніми ще називають однокоренними.

Спираючись на ряд наукових праць, можна стверджувати що найбільш продуктивним є метафоричні і метонімічні переноси самої назви слова зі значень багатозначного. Не менш важливою та об'єктивною причиною творення семантичних омонімів латинського походження є перенос назви, в основі якій є матеріальна суміжність цих речей. Деякі вчені вважають, що гомогенні омоніми утворились внаслідок формотворення та словотворення [37, с. 369].

До прикладу, слово *порох* було колись багатозначним. Згодом значення цього слова розійшлись, і тепер «пил» та «вибухова речовина» зовсім різні речі, не виникає жодних асоціацій між ними. Тому це слово можна вважати омонімічним, де *порох*¹ – речовина, що застосовується у воєнній сфері, задля ураження цілі, та *порох*² – частинки пилу, які виникають внаслідок природних процесів та осідають від власної ваги. Вчені з'ясували, що найбільш частими є

метафоричний та метонімічний переноси найменування і спеціалізація одного зі значень багатозначного слова [29, с. 125].

Також не слід оминати особливий аспект гомогенної або є семантико-етимологічної омонімії як поділ полісемії на омоніми. Спираючись на слова С. Ульмана «Проблема розвитку багатозначності та омонімії закономірно підводить до логічного висновку про вірогідність походження омонімічної лексеми від полісемантичного слова внаслідок повного й остаточного значення семантичного зв'язку між ЛСВ, який існував у минулому», можна говорити про те, що гомогенній омонімії вдалося повстати саме внаслідок розриву полісемантичного слова «[34, с. 78]. Завдяки такому зв'язку можна виділити етимологічне значення цих омонімів. Цей вид визнають такі вчені як Д. Будлер, В. П. Анікін, Л. О. Новіков та І. С. Савченко.

Під час аналізу слів-омонімів латинського походження, що є гомогенними нами було помічено лише кілька омонімів латинського походження, що були запозичені непрямо, або ж містять різні мови походження. Саме вони становлять основний пласт цієї групи.

Наведемо кілька прикладів:

Секре m^1 (лат. *sēcrētum*) – Те, що не можна розголошувати, приховується від інших. Таємниця, самотина (7, 911); *Секре m^2* (з лат. *sēcrētus*, через нім.пос) - речовина, що виробляється залозами людини й тварини (слина, шлунковий сік).

Коло n^1 (від лат. *colonus* - землероб, селянин)- Мешканець села, який платив за оренду невеличкої ділянки землевласникові у Римській імперії, країнах Західної Європи та Візантії в період раннього середньовіччя; *Коло n^2* (запозичене від ісп. *colon*,) - грошова одиниця Коста-Рики, Сальвадору, названа на честь Колумба (5, 556);

Моль¹ (походить від лат. *moles*, що означає 'маса') - у Міжнародній системі одиниць кількість речовини, що становить число Авогадро; *Моль²* (з італ. *molle* муз. мінорний) – скорочена назва грам-молекул (5, 686).

*Паля*¹-(походить від лат.palus, що означає «кілок») - стовп, який забивається у землю задля опори чогось або ж огорожа; *Паля*² (походить за лат. pala, що означає лопатка) – удар лінійкою по долоні руки. (З, 270).

*Пара*¹ (походить від лат.) – газоподібний стан води; *Пара*² – (походить від лат. par «рівний, однаковий» - двоє осіб, предметів, речей.

Отже, відповідно до вищезазначеного, ми можемо стверджувати, що значну перевагу мають гетерогенні омоніми-латинізми, які поповнили склад лексичних омонімі в українській мові. А от гомогенні в свою чергу, у своєму складі переважно мають слова, які є запозичено непрямо.

3.4. Вплив латинських слів на словниковий склад української мови у різні історичні періоди

Латинська мова, як ми уже знаємо мала величезний вплив на фонетичну, лексичну та граматичну систему слів в українському мовознавстві. Латинізми проникли не лише в українську словникову систему, але також вони були популярні у Західній Європі. Проблеми дослідження словникового складу сучасної української літературної мови завжди була актуальна та по сьогоднішній день не є повністю з'ясована, у результаті постійного її оновлення. Ми дослідили, що слова латинського походження зазвичай використовують в термінологічному плані, що є у різних дисциплінах [38 с. 256].

Нами було виокремлено найбільші пласти латинізмів, що використовуються у поданих нижче сферах:

- політичній, медичній сфері
- науково-технічній
- шкільній сфері

Латинські запозичення також є однією з найпопулярніших лексем, що використовують у публіцистичній творчості багатьох письменників. Прикладом цього можуть бути роботи М. Грушевського. Особливої уваги заслуговують латиномовні лексичні елементи, що виникли на зламі XIX-XX століть, вони широко поповнили українську царину лінгвістики. Деякі з них і до сьогодні

активно продовжують функціонувати та виконувати своє номінативне значення. Потребують уваги і іншомовні латинські слова, що на певному сучасному історичному зрізі зазнавали переосмислення у семантичному плані та втратили свою лінгвістичну спеціалізацію [22 с. 203].

Існує група латинізмів, що не мають свого пояснення у словниках української мови, а тому і опинились за межами сучасної системи української мови.

Високе використання у мовному просторі української мови становлять латинізми на позначення спеціальних термінів. Найбільше їх поширення ми можемо спостерігати на західноукраїнських теренах вкінці XVI початку XVII століття. Їх поширення було спричинене внаслідок розвитку науки та шкільництва, адже саме тоді у Львові засновуються освітні осередки (Острозька греко-слов'янська латинська школа, також виникла і Києво-Могилянська колегія). У цих навчальних українських осередках науки мовою викладання тоді переважно була латинська, як і не дивно. Поширення латинізмів на теренах нашої землі мала і друкарська справа [21, с.66].

Якщо говорити про XIX – XX століття то науковиця І. Черкез вважає що завдяки історичним обставинам які склались у цей період, українська словникова система містила у собі два варіанти літературної мови, а саме – східного та західного. Внаслідок цього думка мовознавців поділилась на два табори, представники західних областей вважали доцільним використання варіанту вживання слів, натомість східноукраїнська інтелегенція виступала проти [27, с. 387-390].

Вже наприкінці XX століття нові латинізми запозичувались через всесвітню мережу інтернет. Окрім цього існує безліч форумів, основна функція яких полягає у вивченні латинських слів, покращенні навичок спілкування.

У словниковому складі української мови ми можемо спостерігати великий відсоток латинізмів, що є носіями динамічної або ж навіть процесуальної ознаки. Для них характерна одна особливість. У своїй словотвірній структурі ці лексеми

поєднують у собі латинські кореневі морфеми і ще афіксальні морфеми власне українського походження.

Значна частина латинських запозичень доповнила словниковий склад української мови на позначення аграрної термінології. Слова цієї групи відзначаються гетерогенністю. В основному вони утворювались засобами неморфологічного та морфологічного способу словотвору.

Ще одна з найбільших груп у словниковому складі нашої мови становлять слова на позначення медичних термінів, слів, що безпосередньо пов'язані з освітньою діяльністю.

Тож можна говорити про те, що латинізми мали знаний вплив на культурне та наукове життя в Україні. Цікавим і є той факт, що вчені зараз намагаються відродити цілковито ідентичне звучання та написання латинських слів у системі української мови [18, с. 39].

Висновки до III розділу

Отже, аналізуючи усе вищезазначене, можна говорити про важливість латинських слів-омонімів в українському мовознавстві. Латинські слова запозичення, у складі омонімії вивчали О. Коробова, Т. Лукінова, В. Сімонок, О. Леончик та інші. Слід відмітити як швидко та вдало латинські омоніми заповнили систему власних назв. Підтвердженням цьому є втрата семантики з епонімами. Омоніми по-різному класифікують. За походженням слова-запозичення з латинської мови поділяють на гомогенні, або їх ще називають одноетимонні та гетергенні, або ж різноетимонні. За формою адаптації повні та часткові (омофони, омографи, омофрми).

Якщо говорити про гетерогену латинську лексику в українській мові, то по сьогоднішній день вона має величезну кількість найменувань (варварзми, екзотична лексика, ксеноніми та локалізми), проте охоплювати ж ця лексика може різні мовні рівні. Не слід і забувати той фат, що гетерогенних омонімів не інтегрують у граматичну основу мови-запзичувача. Ще їх часто плутають з багатозначними словами проте цього робити не слід. В процесі аналізу ми виокремили три різновиди гетерогенних латинських омонімів. Перший різновид

становлять слова, які виникли з однієї мови, проте проникли в український словниковий склад непрямо (сак, кар'єр). Другим різновидом є слова, які походять від різних слів та мов (легат, ас) та останній – однозвучні слова, що проникли прямо і непрямо.

Гомогенних омонімів, в порівнянні з гетерогеними є значно менша кількість. Відрізняються ці слова від попереднього розряду те, що вони виникли в результаті розпаду слова, яке мало багато значень. Сюди ми можемо зарахувати такі слова як «Секрет, колон, моль, поля). Всі ці зазначені приклади внаслідок розпаду латинського слова, утворили нові, з новими лексичними значеннями мовні одиниці.

ВИСНОВКИ

Запозичення є одним з найпродуктивніших шляхів поповнення лексикону кожної мови. Вони складають близько 10% від загальної кількості лексики української мови. Учені виділяють запозичення з слов'янських та неслов'янських мов. Вагоме місце серед іншомовних слів в українській лексиці посідають латинізми. Латинська мова – мова племені латинів, що були розташовані на території Лації. Вона стала родоначальницею європейських та неєвропейських мов. На її основі сформувалась італійська, румунська, португальська мови тощо.

Українська мова використовує лексику латинського походження у всіх сферах свого вжитку, проте найбільше спостерігаємо її в термінологіях різних галузей науки, зокрема в царинах біології, хімії, фізики та математики.

На підставі історичних фактів можна стверджувати, що найбільша кількість латинських запозичень була перейнята в XV століття у зв'язку з появою братських шкіл. Першу таку школу було засновано у Львові (1585 р), у якій викладачі приділяли велику увагу вивченню класичних мов (грецькій, латинській). Така тісна взаємодія української та латинської мови призвела до інтенсивного збагачення та оновлення словникового складу нашої мови.

Якісний та кількісний склад української лексики впродовж свого історичного розвитку зазнавав різних змін, що були спричинені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами.

Запозичення латинських слів відбувалося системно, вони пред'явлені лексико-семантичними групами, що безперервно взаємодіють з питомою українською лексикою або з запозиченнями з інших мов. Варто зауважити, що адаптування слів латинського походження є органічним процесом з номінативного, фонетичного та морфологічних поглядів.

Дослідники класифікують низку латинізмів, які були запозичені з західноєвропейських мов. Активне використання латинізмів цією мовною групою розпочалось після прийняття християнства римо-католицької церкви.

Співіснування слов'янських лексем з латинізмами спричинене внаслідок перекладу Біблії, появою творів християнського характеру, а також розвитком медичних праць [41 с. 168].

Розрізнити іншомовне слово можна за специфічними фонетичними та словотворчими особливостями: 1) приголосний [ц] перед [и], [е], наприклад: *целюліт, центр, централізм, цикорій, цикута, циркуляр* тощо; 2) префікси **де-, екс-, ім-, ін-, інтер-, ре-, ультра-**, наприклад: *дедукція, депресія, ексгумація, імміграція, інверсія, інтернаціональний, ультрареакційний* тощо; 3) суфікси **-аль(ний), -ат, -аці(я), -ент, -ій, -тор, -тур(а), -ум, -ус**, наприклад: *дериват, аплікація, інцидент, студент, гербарій, диктор, аспірантура, мінімум, вірус* тощо.

Нами було досліджено 600 лексичних одиниць з латинським корінням. У мовознавстві традиційно розрізняють прямі та непрямі запозичення слів. Прямі запозичення з латинської мови складають 60% від загальної кількості проаналізованих нами лексичних одиниць. Прямі засвоєння з латинської мови нами розподілено на дев'ять семантичних груп, які в кількісному відношенні дуже неоднорідні. Найпродуктивнішою групою виявилися латинізми на позначення медичних, біологічних та фізіологічних процесів (це 30 % від загальної кількості прямих запозичень з латинської мови). Друга семантична група – лексика освітньої сфери – становить приблизно 15%, математична, фізична та хімічна термінологія – 13%; юридична термінологія – 10%, суспільно-політична лексика – 10%; мовознавча термінологія – 9%; слова на позначення технічних процесів та складають – 7%, власні назви – 6%.

Непрямі запозичення складають 30% від загальної кількості проаналізованих слів. Нами виділено два різновиди непрямих лексичних запозичень з латинської мови: латинські слова, що засвоїлись українською мовою через посередництво інших мов, та іншомовні слова, що прийшли в українську мову за допомогою латинської мови. Непрямі латинські запозичення увійшли в словниковий склад мови за посередництвом слов'янських мов (польської, російської) та неслов'янських (німецької, французької, грецької

тощо). Окрему групу слів становлять кальки (їх доля - 9,2 % від загальної кількості досліджених нами одиниць). Способом повного калькування засвоїлися такі складні слова-латинізми: *змієголовник*, *лисохвіст*, *ломикамін*, *острокільник*. Шляхом часткового калькування прийшли в українську мову слова латинського походження: *підтропіки*, *підморій*. Важливу ланку посідають слова-інтернаціоналізми з латинським корінням, що функціонують у багатьох західноєвропейських мовах (*агітація*, *студент*, *республіка*, *текст*).

Вивчення омонімічних пар латинського походження дають нам змогу розрізняти трактування слів та правильно використовувати їх у побуті. Саме тому дослідження латинських омонімів є актуальним у сьогоденній час. Зустріти ми їх можемо не лише в історичних пам'ятках минулих століть, але й сучасній літературі. Латинські омоніми можуть адаптуватись повністю та частково. В результаті часткової адаптації слова латинського походження поділяються такі групи: омоніми, омографи, омофони. Кожна з цих груп представлена в мові своїми специфічними властивостями. Важливо відмітити, що латинські омоніми неабияк заповнили систему власних назв.

Нами було досліджено низку омонімічних слів гетерогенного та гомогенного походження. Це переважно омонімічні пари, один компонент якої має пряме запозичення з латинської мови, а інший – непряме засвоєння (з допомогою мови-посередниці). Такі мовні гетерогенні одиниці становлять 0,8 % та 0,5 % гомогенних латинських омонімів від загальної кількості проаналізованих нами слів.

Отже, латинська мова активно влилася в український лексикон та вдало адаптувалася, проте слід пам'ятати, що надмірне вживання іншомовних надходжень може нашкодити українській милозвучності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусишин О. Терміни грецького та латинського походження в українській астрономічній термінології першої третини XX століття. Термінологічний вісник. 2013. Вип. 2(1). С. 196–201.
2. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2005. 314 с.
3. Безбородько Н. И. Язык латынских трактатов украинских философов XVII в. : автореферат дис... док. філол. наук 10.02.19. Вопросы языкознания. Днепропетровск. 1972. С. 101–147.
4. Бороденко Л. М. Проблема запозичень у сучасній українській мові /Лінгвістичні студії. Вип. 19. 2009. С. 115–119.
5. Бороденко Л. Позиція закріплення іншомовних слів у сучасній українській мові / Л. Бороденко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 105–108
6. Вакулик І. І. Латинська мова: шляхи проникнення у нові західноєвропейські мови. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. Філологічні науки. 2016. Вип. 257. С. 57–63.
7. Войтенко К. Класифікація запозичень в сучасних лінгвістичних дослідженнях [Електронний ресурс] / Катерина Войтенко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NMIV_2010/Philologia/60103.doc.htm
8. Воронич А. Четя Мінея і Кирило-Мефодієвська традиція. Українська мова. 2013. № 2. С. 119–289.
9. Гриценко С. П. Лексичні латинізми в українських текстах кінця XVI–XVII століття : монографія. Київ : Київський університет, 2011. 367 с.
10. Гриценко А. П. Лексика української мови з погляду походження. Київ : Вища школа, 2002. С. 158–187.

- 11.Гудима Н. Сучасні аспекти дослідження запозиченої лексики в українському мовознавстві. Лінгвістика. Вип. ІХ. С. 13–19.
- 12.Демська О.М. (1996). Лексична та лексико-граматична омонімія сучасної української мови: Дис.канд філол. наук: 10.02.01 – К.
- 13.Дорошенко Д. І. Нарис історії України : [у 2 т.]. Київ : Наукова думка, 1991. Т. 2. 576 с.
- 14.Дундїй Н. П. Лексичні запозичення у глобалізаційних процесах міжкультурної комунікації та діалогу культур / Н. П. Дундїй // Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Сер. «Філол. науки». – 2011. – № 2 (2). – С. 251–257.
- 15.Дутка О. Я. Запозичення з грецької та латинської мов як джерело омонімії в сучасній українській мові. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. Ужгород, 2019. Вип. 9. С. 39–43
- 16.Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : підручник. Ч.1. Київ, 1972. 600с.
- 17.Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови Ч. І. Вид. 3-тє. Київ : Радянська школа, 1965. 424 с.
- 18.Кочан І.М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д/ра філол. наук: спец. 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови / І.М.Кочан. –К., 2006. – 39с.
- 19.Лелека Т. О. Засвоєння іншомовних структурних елементів українською мовою на початку ХХІ століття / Тетяна Олександрівна Лелека. // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – №145. – С. 32–37.
- 20.Лисенко І. Петро Могила: київський митрополит, засновник Києво-Могилянської академії 17 ст. Україна. 1991. № 26.
- 21.Макар І. С. Латинізми освітньої сфери в українській мові. Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. 2014. Вип. 692–693. С. 65–68.

- 22.Миронова В. М. Латина як дипломатична мова української еліти XVI–XVII ст. *Studia Linguistica*. 2009. Вип. 3. С. 200–204.
- 23.Молоткіна Ю. Особливості вживання іншомовних запозичень у сучасній українській мові. Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія». – 2017. Вип. 25. С. 283–290.
- 24.Нестаренко Д. Ю. Теоретичні засади вивчення запозичень у різних видах дискурсу [Електронний ресурс] Д. Нестаренко Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2016_74_38
- 25.Огієнко І. І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 296 с.
- 26.Паньків У. Історичні джерела українських лексичних латинізмів. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 386–391.
- 27.Паньків У. Л. Історичні джерела українських лексичних латинізмів. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 386–391
- 28.Пономарьов О. К. Лексика іншомовного походження. Українська мова і література в школі. 2000. № 3. С. 65–67.
- 29.Robertson R. Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In: *Global Modernities* / Ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson. – L.: Sage, 1995. – 258 p.
- 30.Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І. І. Огієнка : загально лінгвістичний аспект : дис... старш. викл. ін. наук : 10.02.01. «Нова філологія». Донецьк, 2012. 235 с.
- 31.Романова О. О. Омонімія як мовне явище в термінології. Молодий вчений. 2018. № 3 (79). С. 749–752.
- 32.Русанівський В. М. Типи мовних контактів і методи їх вивчення. Методологічні питання мовознавства. Київ : Наукова думка, 1966. С. 134 - 145.
- 33.Сімонок В. П. Запозичена лексика в українській мовній картині світу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія. 2014. Вип. 8(2). С. 250–254.

34. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 288 с.
35. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с.
36. Ткач Л. О. Семантична структура латинізмів в українських словниках слів іншомовного походження виданих у першій половині XX ст. : історичні та сучасні аспекти. Лінгвістика : зб. наук. праць. Луганськ, 2011. № 1(22). С. 45–60.
37. Третьякова К. В. Омонімічні опозиції «Онім–апелятив» в латинській мові / К. В. Третьякова. // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – С. 368–369.
38. Українська мова : енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
39. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 205–210.
40. Херхадзе А. Іншомовна лексика в сучасній українській. Управління розвитком. 2013. № 15. С. 19–21.
41. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2007. 823 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 1. 632 с.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3. 553 с.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 4. 656 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 5. 704 с.
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 6. 568 с.
6. Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Словник іншомовних слів. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с. (Словники України).
7. Новий словник іншомовних слів. Укладання і передмова О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2007. 848 с. (Нові словники).
8. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. Київ : Наукова думка, 1986. 310 с.
9. Г. П. Цыганенко Этимологический словарь русского языка. Киев : Рад. школа, 1989. 511 с.